395

SKRIFTER UTGIFNA AF ORD OCH BILD. 2.

UPSALA UNIVERSITETS-BIBLIOTEK

SVERIGES MODERNASTE DIKTARE

CARL JONAS LUDVIG ALMQVIST

AF

ELLEN KEY

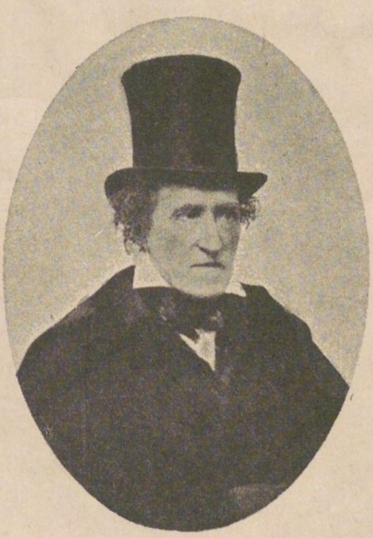

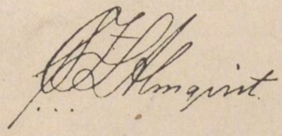

WAHLSTRÖM & WIDSTRAND, STOCKHOLM

ELLEN KEY

SVERIGES MODERNASTE DIKTARE

CARL JONAS LUDVIG ALMQVIST

SVERIGES MODERNASTE
DIKTARE

CARL JONAS LUDVIG ALMQVIST

AF

ELLEN KEY

MED 5 BILDER

STOCKHOLM, WAHLSTRÖM & WIDSTRAND

STOCKHOLM
IDUNS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1897

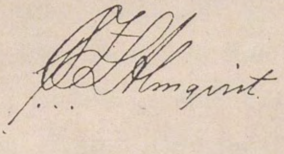

OLJEMÅLNING AF
C. P. MAZÉR.

I Nordiska muséets samlingar å Skansen.

Om en främling vill veta, hvilka de skalder varit, som fullkomligast kristalliserat det svenska lynnet i diktens form, svarar hvarje svensk: Bellman och Tegnér. Man nämner äfven Runeberg, ehuru man samtidigt beklagar, att han ej helt kan kallas vår. Om främlingen önskade en karakteristik af våra mest nationela skalders förhållande till den tid, i hvilken de lefde, så blefve svaret troligen i korthet detta, att Bellman speglade sin tid omedelbart och omedvetet, som vattenytan speglar; att han sjöng, som fåglarne sjunga, oberörd som de af tidens frågor. Tegnér åter kunde kännetecknas som det rikaste, mest fulltonande uttrycket af sin tids kultur, sammansmält med vårt folks nationalkänsla.

Men om främlingen ville veta, i fall Sverige icke ägt någon diktare, som med bevingade steg gått före tiden, som upprört den med djupa frågor, som siat om framtiden med gränslöst hopp — då stode vi stumma, om vi ej kunde svara: Almqvist.

Om främlingen vidare sporde: hvilka af edra nu lefvande diktare äro representativa för de andliga strömningarne vid sekelslutet? skulle vi nämna än den ene, än den andre bland våra yngre diktare såsom uttryck för en eller annan sida af tidens lif. Som dess mest mångsidige representant blefve otvifvelaktigt Strindberg framhållen. Den till-

frågade skulle troligen ej underlåta att påpeka de djupa likheter ej mindre än olikheter, som finnas mellan Strindberg och Almqvist, hvarigenom en jämförande studie öfver dessa båda diktare borde bli utomordentligt intressant. Men om främlingen därefter fortsatte: ni menar då, att Strindberg är den af edra moderna författare, som gifver det rikaste uttrycket åt hela det nu i sekelslutet frambrytande nya tidsmedvetandet? — då skulle — i fall jag vore den tillfrågade, — svaret lyda: nej, söker ni uttryck icke blott för det varande, utan äfven för det vardande — då är nog fortfarande den för hundra år sedan födde Almqvist vår modernaste diktare.

Ett sådant påstående kräfver bevis, och det är dessa jag här i någon mån vill söka lämna. En psykologisk och litterär karakteristik, grundad på Almqvists lifsförhållanden och vittra verk, är däremot icke afsikten.

I.

För dem, som möjligen äro obekanta med Almqvists öden, äro kanske några ögonblicksbilder ur hans lif önskvärda.

Vi se då, i århundradets första tiotal, ett med bokhyllor och blommor fylldt arbetsrum, där en blid, silfverhårig gubbe med stolthet iakttager en djupögd gosse, som försjunkit i hans böcker och manuskript. Gubben är bibliotekarien Görwell, som drömmer, att dottersonen, den lille »*Ludvic*», skall fortsätta det historiska samlarvärf, åt hvilket morfadern troget ägnat sitt lif.

På tjugutalet träda vi in i en bondstuga i Värmland. Vi finna där ett ungt nygift par. Hustrun spinner vid brasan, mannen, nyss inkommen från jordbruksarbetet, sysslar med pennan eller boken. Han är »*dannemannen Love Carlsson*», flydd från konventionalismen till naturen, för att sålunda »utbilda lifvet i en enda stråt».

Under trettitalet se vi samme man som ledare för Sveriges reformläroverk, *Stockholms nya elementarskola,* omgifven af en lärjungeskara, som under hans geniala, mänskliga uppfostringsmetod för första gången erfar, att man kan vara lycklig i en skola, att en lärare kan fylla dess salar med underbara syner och själen med stora tankar. Denne lärare var rektor *C. J. L. Almqvist,* uppburen ej blott som den utmärkte skolmannen, utan äfven som den på höjden af produktionskraft varande snillrike diktaren, i hög grad åtnjutande sina samtidas beundran och förtroende.

Under fyrtitalet finna vi samme man, tvungen att taga afsked från sitt rektorat, arbetande med pennan i Aftonbladet, som dess främste man näst L. J. Hierta. Men icke blott som publicist, utan genom skönlitterär massproduktion, genom allt slags kraftödande arbete — kartritning, notskrifning, korrekturläsning, renskrifning — söker han uppehälle för sig, hustru, son och dotter. Svenska akademien synes icke äga kännedom om denna kamp för tillvaron. Men en biskop sade slutligen kung Oskar, att Sveriges största snille icke borde svälta ihjäl, hvarpå följde en — regementspastorsutnämning.

I århundradets midt — i juni 1851 — se vi en fiskarbåt i Öresund, under en storm, så stark, att det röda seglet ofta försvinner mellan de upprörda vågorna. I båten sitter en blek, skälfvande man, stadd på flykt från sitt land, en man, hvars namn då var på allas läppar, oftast med elak skadeglädje, som »*förfalskaren och giftmördaren Almqvist*».

I Amerikas storstäder som i dess skogar, vid Niagara som på Gettysburgs slagfält, under ett allfrestande emigrantlif irrar *pastor Gustavi* omkring. Men vid 1860-talets midt kommer en gammal man till Bremen. Stilla och lättnöjd lefver han där, sysslande med sina böcker och papper, en hvithårig ensam gubbe, som, då han sjuknar, sändes till ett allmänt hospital, där han antecknas såsom *professor Westermann,* och hvarifrån han som död föres till fattigkyrkogården.

Underbara motsatser! Och dock finnes det, från den lille Ludvic, som redan grubblade på lifvets och dödens gåtor, till den grånade åldrin-

gen, en temperamentets enhet, så obruten, att det är denna enhet hvilken — hur paradoxalt detta låter — gör Almqvists lif till endast fraktioner.

II.

Ingen svensk diktare har mera mångsidigt belyst och förklarat sitt eget temperament, sitt sätt att dikta, sina tankar om konsten, än Almqvist. Han har gjort det dels genom särskilda afhandlingar, dels genom de samtal, som föras på jaktslottet i Nerike, där hofmarskalken Hugo Löwenstjerna kring sig samlar sin ungdomsskara och den underlige grannen från Råbäcken, Rikard Furumo, hvilken läser upp de dikter, som tillsammans bilda *Törnrosens bok,* dikter, dem Rikard under samtal med sina åhörare äfven utlägger.*

Almqvists medvetna sträfvan inom konsten är att upphäfva alla bestämda former för de olika diktslagen, epos, lyrik eller drama; att finna nya, för hvar dikt alldeles egna uttryckssätt. Han har sålunda lyrik utan

* *Törnrosens bok,* vår svenska Decamerone, började — ehuru delvis skrifven förut — 1832 att utgifvas i den äldre duodesupplagan, som utgör 14 delar; sedan utgafs imperialupplagan i 3 delar. De båda upplagorna innehålla emellertid till det mesta olika arbeten. I dem äro sammanförda romaner och noveller, lyriska, episka och dramatiska dikter, religiösa och ästetiska afhandlingar samt musikaliska kompositioner. Denna bok; den 1821 skrifna, men först 1839 utkomna *Amorina;* den 1845 utkomna *Monografien,* hvilken, jämte ypperliga afhandlingar, innehåller en del af svaromålen till Upsala domkapitel (dit Almqvist 1842 kallats att ansvara för sina religiösa och etiska kätterier i *Marjam* och *Det går an);* romanen *Tre fruar i Småland* och några blad här och där i de öfriga arbetena — detta är hvad man måste taga kännedom om, i fall man vill tränga till medelpunkten af Almqvists diktning och idéer. Den hittills fullständigaste bibliografien öfver hans verk finnes i *Almqvistiana,* ett bibliografiskt arbete af J. A. Almquist, som utkom 1892. Almqvists arbeten torde uppgå till omkring 150, och därtill komma en stor mängd artiklar i Aftonbladet o. a. I den af Lysander utgifna upplagan af *Valda skrifter* saknas några af de för Almqvists åsikter mest kännetecknande arbetena, men alla de ur konstnärlig synpunkt mest betydelsefulla äro medtagna.

Det vore önskligt, att en ny upplaga af Almqvist kunde göra honom verkligt tillgänglig för svenska folket. Men denna upplaga måste redigeras utan pietet för de föråldrade härledningsfantasier och andra longörer, med hvilka äfven hans bättre arbeten stundom tyngas. Och den borde ordnas så, att man i sinsemellan oberoende häften sammanförde noveller i ett, folklifsbilder i ett annat, estetiska uppsatser i ett tredje, sociala uppsatser i ett fjärde o. s. v.

rim eller meter, stämningsdikter på prosa, dramer, där känslans, icke handlingens utveckling är det väsentliga. Han söker en stil, som ständigt skall växla, emedan den bör modulera sig efter hvarje nytt ämnes egen ton. Ju mer stil och ämne sålunda blifva ett, dess mer äkta är konstverket, och det bästa bevis på, att detta fått sin säregna, karakteristiska daning är dess oöfversättlighet. Den som en fin doft utbredda stämningen, detta är det betydelsefulla, icke om dikten äger lokal- eller tidsfärg, om den följer lagarne för lyrik eller dramatik. Den äkte konstnären erhåller den äkta skönheten som en gåfva: en gudomlig blixt träffar den utvalde, och han lyder. Så blir hans skapande sann konst; annars är det endast en onaturlig kopia af en, möjligen i hvar enskildhet riktigt återgifven, verklighet. Lifvet är ingifvelsens innehåll. Den, som ser djupt in i tillvaron, ser denna i så ädel gestalt, att den öfvergår allt konstmakeri. Intet i naturen är lågt, intet högt i och för sig, i fall det ses från den artistiska horisonten. Konsten ger den högsta uppenbarelsen af lifvet, ja den enda fullt uppriktiga. Men ser man ej det hemlighetsfulla, underbara i lifvet, då blir konsten lumpen, en falsk realism. Ser man icke naturen, då faller man in i konventionela beteckningar, konstlade symboler, en falsk idealism. Konstnären skall akta sig att bringa sin skaparedrift in under reflexionen, bör ej arbeta med något mål, endast själf vara ädel; då kommer hans konst att bäras af ädel ingifvelse. Konstnären är själfva motsägelsen: han är planlös — dock går allt väl ihop, och ju mer han lämnar sig åt ingifvelsen, dess mer helt skall han förnimma skapandets sällhet. I sin lilla, djupt personliga dikt *Skaldens natt* har Almqvist uttalat hvad han innerst känt som det konstnärliga idealet. Han skildrar, hur han i stor ångest och vanmakt under nattens mörker hörde en röst, som sade: »Välj! — Vill du vara stark, så välj den starkes lott, hvilken är kamp och ingen ro. Med allt skall du hafva att strida: ingenting utom dig på jorden skall du finna i lag, utan ständigt skall du vilja fäkta däremot. — — Men vill du vara ett lamm, så kom till mig. Då skall du hafva frid, oskuld och ro hos mig i mitt rum. Jag skall omsluta dig, och du skall icke dragas af söndringen, ej slitas af eländets verk.» — — »Herre!» svarade

min själ och sjönk tillsammans — »kunde jag få vara ett lamm som du säger.» — — Då öfvergaf jag i mitt sinne allt, och jag sade: Allt må vara och göra huru det vill.» Och samma röst sade honom vidare: »Ihågkom blott att stå på intet och att stödja dig vid intet. Då skall intet röra dig, och du själf skall äga intet; men du skall få makt med allt. Du skall ej få makt till att äga det, ty du skall intet besitta och på intet stå. Men du skall få den bästa af all makt, som är att leka.» »Vid dessa svar sjönk mitt hufvud in i en ljusgul sky, och jag förlorade universum. Men när jag vaknade och steg upp, var jag glad. Konsten vaknade då ny inom mig, och i hvit fägring såg jag den täcka. Dött hade nu döden, och endast lifvet lefde för mig. Jag hörde åskan stiga på molnen, och det förskräckta himlahvalfvet bredde sina vingar darrande öfver jorden. Men jag log och sade: »Ljungelden är vacker». Regnet forsade i störtskurar öfver landet, allt föll, smälte och fördränktes. Jag blef icke våt. Stormar ilade genom skog och äng, djuren flydde, och människorna fröso i märg och ben. Min hand var varm, och jag målade. Blommor såg jag knoppas, blommor såg jag vissna. Jag målade. Barn såg jag uppväxa till gossar och flickor. Flickorna såg jag blomstra upp till kvinnor, sköna som lifvets rosor: jag såg dem sedan åldras, jag såg dem vissna och förgå. Gossarne såg jag blifva män, jag hörde dem tala klokt och skarpt, jag såg dem sedan åldras, såg dem blekna och gråna. Men jag fortfor att vara den jag är och varit: intet. Jag målar blott.»

Almqvist målade dock icke alltid oreflekteradt. Hans mest geniala skapelser äro visserligen födda omedelbart ur hans rikt uppfinnande på samma gång som djupt inträngande fantasi. Gestalter som *Ramido Marinesco,* som *Tintomara* och många andra, äro barn af intuition allenast, och reflexionen skulle här verkat endast störande. Ur väsendets djup väller äfven den rika egendomlighet i stilen, som hänrycker äfven i de svagare af hans arbeten. Men, för att blott taga ett par exempel, med en afsiktlig och medveten konst har han i *Drottningens juvelsmycke* blandat den ypperliga färgen från Gustaf III:s tid och brukat den som bakgrund till sin *Tintomara.* Omsorgsfullt studerad är den utsökt fina

kvinnliga brefstilen i novellen *Araminta May* och i *Amalia Hillner,* lika väl som medveten konst gifvit skogsdjupens gröna dager och den från jägarhorn tonande sagoklangen åt *Arthurs jakt* och svept den svala svenska sommarluften kring folklifsbilderna. Men konsten hos Almqvist ter sig som en lycklig slump, bland annat därför, att man mellan de stunder, då han var »i rubinlynne» och ädelstenar droppade från hans penna, eller de stunder, då han med utsökt omsorg slipar och infattar dessa ädelstenar, nödgas följa honom långa stycken, där han endast öfversållat sina ark med skrifsand. Det var icke blott nödvändigheten att skrifva för brödet, som hindrade Almqvist att nå den genombildade konstnärligheten. Samma temperamentets egendomlighet, hvilken gjorde, att Almqvist aldrig blef en enhetlig karakter, låg också i vägen för hans uppnående af ett helt konstnärsskap, nämligen den obetingade tron på intuitionen. »Så jag målar, ty så roar mig att måla» — detta var Almqvists innersta princip, när han diktade, som när han handlade. Men intuitionen ensam har sällan skapat fullödiga värden, vare sig i konsten eller lifvet.

Hvar och en, som är förtrogen med sekelslutets nya romantik, inser genast de många beröringspunkterna mellan denna och Almqvists här ofvan, ur hans egna yttranden sammanställda, åsikter om konsten. Almqvist skulle ju tyckas i teorien vara en motståndare till den moderna symbolismens medvetna sträfvan och outtröttliga arbete för att fullkomna framställningens konst. Men när Almqvist, medvetet eller omedvetet, söker nå en viss verkan, då är det den nutida symbolismens medel han brukar. För att endast nämna några exempel, söker han som Maeterlinck genom enformiga upprepanden och långa pauser väcka eller stegra en viss stämning. Han anbringar det lilla realistiska draget för att verka som motsats till skildringens högstämda ton. Han söker de uttrycksfullaste, ovanligaste bilder, omsorgsfullt valda, säregna epitet. Almqvist var så beroende af sensationernas och fantasiens samklang, att han helst skref vissa scener med svart, andra med rödt, andra med blått bläck, och beklagade att icke äga bläck i alla färger. Man möter hos honom otaliga uttryck, som man kan sammanställa med liknande hos nyroman-

tiken, sådana som »sidensvarta blickar», ögon hvilka »glimma med en fin, mörk ton, som när himlen ämnar sig till vårregn», eller skildringen af den fransyska elegansen sålunda: »icke rödt — icke svart — icke heller hvitt . . . det är någonting ljusgult. Icke som guld likväl. Men har du sett det smidiga råsilket» . . . Han ser ett »underbart grönt» hvila öfver vissa händelsers lynne, andra te sig »i grå eller rödbrun obehaglighet», medan åter andra skifta violetta eller kanelbruna eller omgifvas af blånad. När han finner färger öfvergå till toner, förnimmer toner som färger, och färg eller ton sedan bli dofter, och dofterna ge smakförnimmelser som af saftiga frukter, då uppenbarar han just den förmåga att njuta genom motsvarigheter, hvilken är ett af symbolismens kännetecken. Endast brist på utrymme, icke på stoff, hindrar mig att mångfaldiga bevisen för det utpräglade moderna i denna sida af Almqvists diktarlynne. Före Wagner drömde han om en framtidens konstform, som skulle varda inbegreppet af all konst, vara poesi, musik och tafla på en gång. Själf obekant med alla kompositionens lagar, liksom med noterna, men af naturen djupt musikalisk, lät han sin stämning flyta ut i melodi, när orden icke räckte för att ge den uttryck. Han vill ej använda de utslitna poetiska bilderna och söker skapa nya i de förbrukades ställe, men beklagar, att så många ord ur naturvärlden sakna en hög ton och således bli ur stånd att väcka en musikalisk stämning.

Om vi, med få ord, söka sammanfatta målet för Almqvists artistiska sträfvan, så var detta att spränga de fastställda gränserna mellan de poetiska formerna, mellan konsternas olika områden, liksom mellan sinnesintryckens, men framför allt mellan lifvet och konsten. Sitt hopp om en ny tid för konsten, »då nya rosor skulle blomma», grundar han på hoppet om, att konsten skulle varda dyrkad som religion. Alla lifvets heliga yttringar, arbetet, skönheten, kärleken äro blad i den mystiska världsrosen. Af denna ros skulle hans eget lifsverk, *Törnrosens bok*, med dess från alla land, tider och lifsområden hämtade ämnen, vara en symbol. Ty diktaren talar helst genom symboler: sådana »meningar under» sprida glädje och ett underbart ljus i hans själ. Man förstår tillvarons liknelser i den mån man är en ren natur, en som

lefver det sanna artistlifvet. Skapa behöfver man icke för att vara artist. Man behöfver endast se på lifvet med oskuldsblickar, som barnet och konstnären se. Då lefver man i det hela, äger ett underbart samlif med världsalltet. Då blommar man i oförvillad väsensenhet, då firar man den sanna gudstjänsten, den då man »offrar rosor åt Herran».

Denna ur Almqvists innersta personlighet vuxna syn på konsten var alldeles ett med hans lifsåskådning för öfrigt.

III.

En medveten reaktion mot upplysningstidehvarfvets osammansatta uppfattning af människonaturen, detta var det mest betydelsefulla hos romantiken, som sökte sig från ytan ned till de hemlighetsfulla djupen i människonaturen. Romantiken hade aningen om alla de underbara företeelser, dem fysiologien och psykologien i våra dagar utforska. Viljans och minnets sjukdomar, de hypnotiska fenomenen, det omedvetna själslifvets yttringar, brottslingens psykologi, sinnenas subjektiva fysiologi och psykologi, djurens själslif, jämfördt med människans, allt detta och otaliga andra områden för vetenskaplig forskning bilda ju underlaget till många af nutidens litterära alster. De ämnen, som romantiken i århundradets början behandlade uteslutande fantastiskt, uppsöka nutidens dekadenter ofta med ett sjukligt intresse, därför att de känna sig själfva på samma sätt sjuka. Almqvist ägde i hög grad vår tids djupa medvetande om samhörigheten mellan de kroppsliga och själsliga företeelserna, om alla de punkter, där det normala och onormala flyta öfver i hvarandra. Men det, som lockar Almqvist i den själsliga patologien, är hoppet att i det sjuka, djupast inne finna något nytt »hälsans evangelium». Han tillämpade yttrandet, att den, som gräfver ett stycke ned i jorden, finner endast ett svart hål; den, som gräfver djupare, finner

himlen. Romantiken, såväl i seklets början som nu i dess slut, lockas af det underbara, framför allt emedan det för bort från verkligheten. Almqvist går genom det underbara, för att nå fram till ett djupare förstående af verkligheten.

Det som förbinder Almqvist med romantiken är, utom det nyss antydda psykologiska djupet, den starka individualismen, på samma gång som den panteistiska riktningen af hans lifsåskådning. Nutiden söker medvetet, hvad man i århundradets början halfvaken försökte: att genombryta gränserna mellan kropp och själ, mellan lif och död, mellan sinne och ande, mellan sinnena inbördes, mellan mänskligt och djuriskt, mellan det normala och abnorma, mellan de hedniska och kristliga lifsåskådningarne. Mot en ny lifsåskådning, som man redan kallat monismens, trånar det af dualismen plågade tidsmedvetandet; från trånaden efter en enhetlig världsförklaring härleder sig tidsandans nyvaknade hat mot specialisering och analys, dess kärlek till syntesen, helhetsåskådningen. Det är den lidelsefulla styrkan, den obrutna följdriktigheten i Almqvists sträfvan att nå fram till monismen, hvilka göra honom till vår modernaste diktare. Denna sträfvan är hjärtat i *Törnrosens bok,* i hvilken Almqvist ville »spegla hela världen», och som därför enligt honom själf på en gång är »ton, färg, doft, gråt, löje, poesi, religion, filosofi». Och i den mån, som Almqvist verkligen lyckats att flytta in lifvet helt i sin dikt, att finna enheten i mångfalden och mångfalden i enheten, har han nått upp till de verkligt store diktarnes höjd, för hvilka sträfvan att nå en helhetsåskådning och därigenom utplånandet af alla skarpa gränsskillnader mellan de olika lifsområdena alltid är det kännetecknande. Men Almqvist ägde i sitt väsens djup den dualism han bekämpade, och denna hindrade honom att någonsin fullt lyckas i sin helhetssträfvan.

Almqvist hade genomgått en till vansinne eller självmord gränsande strid med dualismen i sitt eget inre, hvilken han tillskref sin födelse i ett äktenskap, som var ett af dem, han senare kallar oäkta: ett där all sympati saknades mellan makarne. Modern, som han djupt älskat och — då hon dog i hans trettonde år — djupt saknade, skildrar han

som en len, naturälskande sonderling, som drömde med Rousseau i alla tysta skogar. Fadern, krigskommissarien Almqvist, var den praktiska nyttans, det skarpa förståndets man, och dessa ej genom kärlek sammansmälta motsatser gingo i arf till sonen. Han behärskades ömsom af hvad han kallar den fäderneärfda »kamreraresjälen», ömsom af den möderneärfda skaldesjälen. Denna så personligt erfarna dualism skärpte hans känslighet för hela den honom omgifvande dualismen, i naturen, i samhället, i kristendomen, där han tidigt mötte »den förfärande Kristus», som med krafvet *allt eller intet* stod obevekligt stilla, spärrande hans väg till fri, full lifsnjutning, fri, full individuel utveckling. Slutligen blef Almqvist färdig med omdaningen af sina begrepp om Gud och Kristus så, som han behöfde dem för sin religiösa känsla lika väl som för sina personliga frihetskraf. Han lyckades slita en flik af hvad han kallar världstrasan att därmed förbinda sina sår. Denna flik är den omedelbara andakten. Genom den räddar han åt sig »ett lif öfver frågornas lif». Detta lif är ren kärlek. »Den frågar icke, den är».

Men striden, som för honom länge borttog solens glans och sommarens grönska, hade väckt hans fasa för mörka, okända djup i hans eget väsen, på samma gång som den gjort honom medveten om, att inspirationen och brottet i naturens dunkla urgrund sammanslingrat sina rötter; att i snillets spår går dess »hemskt liknande spöke, den hvitklädde nattvandraren, galenskapen». Det är styrkan i detta medvetande, som ger den moderna prägeln och den vilda kraften åt den ungdomsbok, hvilken alltid förblef hans käraste verk, *Amorina*. Denna bok är på en gång hans Werther, i hvilken han likt Göthe diktar slut på ett genomgånget utvecklingsskede, och ett kaos, som innehåller mycket af det stoff, han sedan dikteriskt utformar. Hvad han först och främst genom *Amorina* vill uttala, det är den iakttagelse, som nu är en allmän sanning, att brott ofta äro ärfda eller genom fysiska rubbningar ådragna själiska sjukdomar. *Amorina* är så föga det planlösa vanvett, som samtiden tog den för, att Almqvist redan tidigare skrifvit en afhandling om, att fängelserna borde betraktas som sjukhus för själen, där man med idel milda medel borde sträfva att återställa de brottsliges

andliga hälsa. I Amorina har Almqvist skildrat en öfvermänniska, men med mordmani, som af fader och moder är skapad till en efter blod »evigt törstande källa». Almqvist gör här ett medvetet angrepp på viljans frihet, ställer enligt sina egna ord »en hvass värjudd på mänsklighetens ömtåligaste nerv» — samma nerv, som i honom själf ännu skalf af smärta. Så långt före sitt tidsmedvetande var Almqvist, att *Amorina* (hvars första upplaga hans farbror biskopen låtit makulera) 1839 väckte ringa uppmärksamhet, medan man kastade sig öfver *Det går an,* som, jämförd med *Amorina,* är en barnleksak.

I *Amorina* är det i synnerhet genom bokens hjältinna som Almqvist uttrycker den andra sidan af den lifserfarenhet, genom hvilken han förlorat tron på viljans frihet. Den natur, som Almqvist ärft af sin mor, var en inåtvänd, där djup kvietism var det härskande draget, en natur, som var endast »gemüth». I en sådan natur blir stämningen allhärskande, viljan yttrar sig endast som instinktiva impulser. Allt det omedelbara blir betraktadt som den heliga lifskraften, blir den »inre värmes ljus», som klarast upplyser förståndet. En sådan natur är med nödvändighet rik på mystik, det slags djupa mystik, hvilken träffande blifvit kännetecknad som barnasinne, riktadt mot världsalltet. För mystikern är hvars och ens intuition enda vägen till sanningen. Och denna vinner icke i styrka genom att man bringar in under medvetandets uppklarning hvad intuitionen omedelbart gifvit. Nej, det högsta lifvet är enligt Almqvist att vara omedveten som en lyra, hvars strängar Gud rör — en bild, hvilken nästan ordagrant finnes hos Shelley, som uttryck för dennes panteistiska känsla. Att vara innesluten, gömd i det hela, att låta tanken förgås, att vara osedd af sig själf, att sjunka ned i den onämneliga, tysta grunden, detta är »den högsta kraften till andens läkedom». Almqvist tröttnar aldrig att sålunda upprepa omedvetenhetens, omedelbarhetens sakramentala betydelse, och äfven i detta fall är han samtidig med vårt, till omedvetenheten och omedelbarheten trånande sekelslut. Hela mångfalden af samtidens egendomliga själsliga företeelser hvilar ytterst på människonaturens längtan från öfverreflexionen och sönderdelandet, från vetenskapens skarpa dagsljus tillbaka till

lifsmysteriet, den dunkla mull, där anden måste hafva sin rot nedsänkt för att kunna blomma.

För den själ, som sålunda smälter hän i allnaturen, blir denna besjälad. Så ger Almqvist narcisserna frihet och tankar, rubinerna föreställningar, »genom hvilka de inom sig utföra det evigas purpurdikt», skogens dofter förvånas öfver den luft, som från trädgårdens örter kommer dem till mötes. Björken är utmarkens konstnär, hafsörnen är en dikt, sväfvande fram på dunkelgrå, skimrande vingar, en Guds dikt. Ty Gud kan icke själf förnimma sitt eget dunkla väsen, men vill upptäcka det. Därför ställer han sina känslor och tankar framför sig, och alla tillsammans utgöra de världen. Dess skiftande företeelser äro de taflor, målaren bakom molnen målar för att stå uppklarnad inför sig själf. Allt i naturen blir således för Almqvist yttringar af det gudomliga. Men ju närmare människan står det gudomliga, dess mer ursprunglig är hon, dess mindre medveten. Därför blir det djuriska, det barnsliga, det folkliga, det kvinnliga, det artistiska för honom det omedelbarast gudomliga. Särskildt i denna tid af otaliga strider, som sins emellan söndra människorna, och efter den strid, som reflexionen bragt in i Almqvists eget väsen, fann han det djuriska sättet att vara till gifva »en harmonisk intagande bild af en hög enighet med sig själf». Sin dröm om ett fullkomligt upphäfvande af all splittring ger Almqvist gestalt i sin mest trollska fantasiskapelse, sin Tintomara. Han har upptagit mystikens tanke om ett *animal coeleste,* då han danar detta väsen, som ömsom verkar likt en yngling, ömsom likt en flicka, ömsom med människans, ömsom med djurets färdigheter, men som, just genom att stå öfver alla begränsningar, alltid och åt alla meddelar intrycket af en »underbar vår, en oefterhärmlig lätthet och kristalldager».

Ur denna dyrkan af instinktlifvet som gudsgemenskapen följer, att Almqvist uppfattar som det största brott af alla att kränka sitt väsens djupaste håg, »att bryta sönder sin karakters första stråt». Syndafallet i världen, genom hvilket tillvaron är söndersliten, var att reflexionen dödade omedelbarheten, att konventionalismen störde instinkten. I den lilla dikt, *Skönhetens tårar,* som Almqvist anser innesluta alla sina andra,

låter han en fräck jätte genom världsrymden förfölja en flyende nymf; jättens hårda hand sårar nymfens panna, en bloddroppe flyter samman med hennes ögas tår, och denna droppe, som icke helt och hållet kunde stiga, tyngd som den var af det dunkla blodet, men icke heller falla, lyft som den var af det klara vattnet, hänger ännu sväfvande i rymden, och

»Denna tår är världen, hvari du bor, min vän».

Försoning för den sålunda i själfva lifvets grund rotade dualistiska splittringen, eller omvändelsen från jordiskt till himmelskt sinne, den sker genom att varda som barn igen. De vuxne skola lära glömma; alla de genom reflexionen splittrade topparne af deras detaljkunskaps innehåll böra smältas ned, så att deras bildning erhåller helhet, enhet, kraft, obruten åskådning. Spetsarne jämnas, men massan af deras innehåll blir kvar, som »instinkt för andra gången». Sådan är, enligt Almqvist, en äkta mänsklig bildning. Vissheten att själf äga denna andra natur, att från splittringens och tankens oro hafva hunnit till den hela åskådningens frid — denna var hans innersta kraftkälla. Den hjälpte honom att »bära slafbördor och skratta»; den var hans följeslagare i landsflykten, hans tröst i lidandet. Med obruten följdriktighet byggde han sin subjektiva rättsuppfattning på denna sin mystiska enhetskänsla med gudomligheten, den helhetsförnimmelse, som hos honom var »icke blott ett tänkesätt, utan en eld».

Det är den fulla följdriktigheten, den hänsynslösa tillämpningen af denna ena grundtanke, som mer än något annat gör honom till vår eller snarare nästa århundrades samtida. Liksom Tolstoy på många punkter står nära anarkismens samhällsuppfattning, finner man i Almqvists religiösa afhandlingar *(Hälsans evangelium, Lifvets hjälp, Människans stöd)*, i hans tankar om brottslingars förbättring, i hans skildring af brottslingar (till exempel *Målaren* eller *Tre fruar i Småland)*, att han ger liknande svar på samhällsproblemet som Tolstoy och anarkismen. Hans egna lidanden under ekonomiskt betryck, hans känsla af det demoraliserande i sådant betryck kom honom en tid att omfatta socialistiska utopier (se t. ex. de i litterärt afseende svaga *Purpurgrefven* och

Silkesharen). Men hans individualism väcker snart hans misstro till alla föreningar och sällskap, och endast ett personligt lif i godhet har enligt honom makt att göra andra goda.

Han ser till sist onda makter i såväl partier som program. Aristokrater och demokrater äro, trots dräkternas olikhet, båda människornas fiender. Fromma ledare behöfvas att bereda väg för Kristi andra tillkommelse, genom att bortarbeta alla »hedniska begrepp om rex, lex, grex». Kristi andra ankomst innebär mildhetens seger, ty »människans yppersta kraft af Gud är mildhet, hvilken är kärlek och förstånd». Mildheten skall göra allt »friskt, ordentligt, gladt, fridfullt». Kristus var försonaren endast i den mening, att han offrade sig för det helas hälsa, genom att fullt uppenbara kärlekslifvets väsen. Han blef således på detta område den frälsande ungdomskraften. I *Marjam* hade Almqvist riktat sin satir mot den paulinska kristendomen, och när han i Bremen läste Renans *Apostlarne,* skref han i dess mariginaler uttryck af glädje öfver att finna sina egna tidigare tankar om Paulus hos Renan. När Almqvist, riktande sig till Gud, utbrister: »Jag älskar din stackars son och dina andra söner!», uttryckte han sin innersta känsla. Hans dotter berättade, att hon mer än en gång sett honom brista ut i tårar af medkänsla med Kristi stora ensamhet på jorden.

Almqvist var emellertid allt för djupt medveten om tillvarons disharmoni, för att, som ytliga nydanare, tro den bero af yttre förhållanden allena eller komma att upphöra genom någon viss sannings absoluta seger. Men han drömde om en slutlig försoning, där tvånget att försaka gjutit sig samman med förmågan att begära, så att dessa båda, nu fientliga makter, slutligen blifvit ett. Han uttalar ena gången sin skepsis gent emot »den världsomfarna sagan om det goda», andra gången — som i *Ormuzd och Ariman* — erkänner han, »att godheten i from, föraktad, narraktig gestalt», var den som sådde korn på den kallnande jorden och högg plankan till hus eller, med andra ord, att den möjliggör människolifvet under jordens villkor. Godheten, också i den lägsta dräkt, är den, »hvilken ensam församlar, där allt förskingrar; hvilken ensam bygger, där allt förstör» — men omedelbart därpå utbrister han:

Ack och ändå
Hvarföre är den goda dum —
Hvarföre den kloka ond —
Hvarföre är allt en trasa —

I hela hans diktning, i dess mest glänsande genialiska fantasier, sådana som *Ramido Marinesco,* i dess enklast folkliga, dess mest idylliska, sådana som *Kapellet,* — öfverallt är det brottets eller lidandets gåta, som rör sig på djupet i hans själ. Han går till rätta med tillvarons grund och frågar sig, om Gud är oförmögen att dana lifvet annorlunda, eller om han icke vill det, och i sina ögonblick af djupaste ångest utbrister han om det högsta väsendet: »Jag ville nedfalla för *det* med alla mitt väsens krafter; jag ville älska, jag ville förintas af hängifvenhet för det, af lust därtill, af evig och oförbrännelig håg för det! Jag ville dö för dess lif, att det måtte lefva». Men dess gåtor kan han icke genomtränga och allra minst den, i hvilken hans skapande fantasi, hans känsla, hans genomträngande reflexion från tidiga ungdomen med brinnande lidelse fördjupat sig: brottets mysterium. Liknande människolynnet vid en damastduk med dess matta och blanka figurer, utbrister han: »Gud väfver. Men fråga icke, likväl, hur han gör med brottslingens fasoner, för att få dem till blommor. Han svarar dig icke på sådana frågor».

Från medvetandet att allt här är en trasa, att »intet är helt utom det hela», att »det storartade narri, som kallar sig filosofi», lika litet som religionen äger något svar på lifsgåtan, vänder Almqvist sig mot evigheten. Hela vårt lif på jorden är blott ett lif på försök; här gå vi i mörkret och böra därför »älska och hjälpa hvarandra, ty lysa hvarandra kunna vi icke stort». Vår enda möjlighet att förstå allt i världen är att hafva en fast tro på ett lif efter detta. Döden blir då »det simplaste, kortaste, enklaste af allt i världen», en gränslinie blott mellan tvenne lifsformer, och äfven denna gränslinie har man rätt att af eget val öfverspringa.

Almqvists världsförbättringsplaner utmynna i att alla skola vara sanna kristna, d. v. s. möta hvarandra med godhet och genom denna öfvervinna det onda. Alla skola arbeta under enkla, naturliga lefnads-

förhållanden, genom allas flit och allas lycka skall äfven den onda människan tillfriskna och brottet upphöra af brist på näring.

Liksom för Tolstoy och anarkismen blir för Almqvist det lagstadgade, styrelsen, det framför allt skadliga. Med ett etsande hån tecknar Almqvist samhällsordningen och konventionalismen i *Ormuzd och Ariman*. Den välmenande Ormuzd reglementerar på det nogaste för stat och familj, för konst och natur, för landtbruk och gatugång. Ja, han går ända därhän i landsfaderlig omsorg, att han — med vidfogad modell — tillkännager, hvilka slags rosor som böra växa, och i hvilka skogar näktergalar — vid vite af regnskurar och åska — böra idka musik. Men Ormuzds välmening misslyckas. Ty ehuru blommorna, djuren och människorna om dagen »vördnadsfullt emottaga de tusende utvägar till lycka, skönhet och välgång han erbjöd dem, om natten . . . Om natten far ett förvånande väsen i mångfaldigt skiftande gestalt omkring öfver jorden. Utan plan, utan afsikt, utan ordning kom det, gick det, förfor det, och lyckades».

Detta hemlighetsfulla väsen rubbade alla Ormuzds planer, både med kroppar och själar; det verkade så, att deras naturs inre fägring slog ut i förut okända behag — där den hemlighetsfulle farit förbi hade »sakernas verkliga inre vaknat».

Ormuzd antecknade den obekante i sin stora bok som »misstänkt person». Men den välmenande Ormuzd blef själf öfver hela jorden en *misskänd person* . . . Och den stora allmänheten, som lydde Ormuzd, var icke glad. »Människorna skulle varit gladare, om man trott dem om någon smula godt; om man låtit dem självmant frambära i ljuset några frukter af förstånd, kraft och godhet».

Hvad Almqvist här i satirens form uttalar, har han utan omsvep utsagt, när han talar om *brottets mysterium* (Tre fruar i Småland):

— — »Det är genom brott mänskligheten gått framåt, och hvarje ny bildningscykel har utgjort den förnämsta dödssynd, som den föregående bildningsformen högst af allt förbjudit och med hela sin makt, sin visdom, sin lagstiftning sökt hindra i allt, af det naturliga skäl, att hvarje kulturslag vill värna sitt eget lif och förebygga sin död. Att

lasterna burit eller bära världen eller öfver hufvud gjort, att någonting af vikt blifvit utaf, är den sista sanning, som en människotunga skall uttala; emedan därefter icke mycket är att säga ... Jag menar för ingen del *alla* laster, eller ens de flesta. Jag menar ock alldeles inga småfel, små laster, små synder; utan det, hvilket i hvarje tid betraktas som den största och fullkomligaste: själfva dödssynden i seklet. Det är vanligen den eller de, för hvilka tidehvarfvets hela bildning ryser och darrar, såsom för sin egen undergång. Det är den eller de, som utvisa porten, hvarigenom den nya cykeln kommer: hvarigenom mänskligheten stiger och vidgar sig ... Därför korsfästes Kristus af judarne, enär det, som han predikade, vidgade judendomens gränser» ... Och han fortsätter, vid invändningen att han bör skilja på brott mot några mänskliga åsikter och på brott mot Gud, att han så gör, men att olyckan är, att »ännu ingen bildningscykel funnits på jorden, som icke ansett brott emot sig vara brott emot Gud. Och sådana synder, sådana laster har alltid hvarje slag af bildning räknat för de största, de förfärligaste, de oförlåtligaste i tidehvarfvet».

Almqvist har här angifvit sin säregna kallelse: att som Ariman väcka sakernas verkliga inre, att begå »det stora brottet» i tiden.

IV.

På intet område blef denna väckelse af sakernas verkliga inre, denna *Umwerthung aller Werthe*, så uppskakande för tidsmedvetandet, som när Almqvist behandlade den för honom centrala frågan, äktenskapsfrågan. Han uttalade där för ett halft sekel sedan allt det djupaste som i norden blifvit yttradt under de senaste årtiondenas diskussion i ämnet. Före Almqvist hade endast tvenne hans landsmän — de ende, som i flera riktningar starkt påverkat honom — talat om kärleken mellan man

och kvinna som lifvets största innehåll. Desse voro Svedenborg och Thorild, hvilka med Almqvist dela ödet att i lifvet ha varit förstådda endast af en liten, hängifven skara, att af den stora massan förkättras, och att efter döden ej hvila i hemlandets jord.

FRU ANNA MARIA ALMQVIST.

Det har framhållits, att Almqvists saknad af personlig lycka i äktenskapet skulle framkallat hans angrepp på äktenskapet i allmänhet. Almqvists dotter, som var 21 år, då fadern lämnade Sverige, har berättat mig följande om föräldrarnas äktenskap. Almqvists hustru, Anna Maria Lundström, var dotter af en från bondeståndet utgången bryggare i trakten af Antuna, den landtegendom, som Almqvists far ägde. De båda makarna Lundström dogo kort efter hvarandra i lungsot, och deras fjortonåriga dotter togs till Antuna på den unge Love Almqvists bön. Han kände ett stort medlidande för hennes ensamhet, och under den tiden, ja, hela sitt lif såg hon upp till honom som till ett högre väsen. Han var blott nitton år, då han i hemlighet trolofvade sig med den unga flickan, som på Antuna intog halft en tjänarinnas, halft en fosterdotters ställning. Hon hade ett djupt och starkt själslif, var en vemodig, med aningar och oro fylld natur; såg allt i mörkt, då han såg i ljust. Hennes känslolif var bundet i sina uttryck, i synnerhet genom medvetandet om luckorna i hennes bildning. Hennes håg låg alls icke åt det praktiska. Hon hade ringa förmåga att hushålla, så att penningar blefvo dryga, eller ordna så, att hemmet fick den prägel af vacker trefnad, som Almqvist var så känslig för. Och hur ömt hustrun än sökte omhulda honom, huru lätt hon i sin stora kärlek kunde dött för honom — att i hvardagslifvets småting visa den mjuka lätthet, det omedelbarhetens behag, som mannen älskade, detta förmådde hon icke.

Hennes egentliga håg var för läsning, och hon skyndade alltid att stöka undan de husliga göromålen, för att få tid att höra mannen läsa högt i hemkretsen, eller samtala med de vänner, som samlades i hemmet. Då föräldrarne utbytte sina tankar, märkte emellertid dottern, att de sällan möttes i ett helt förstående, och att fadern därför ofta kände sig ensam. Almqvist delade dock ej sina umgängesvänners misstag, att man med hans hustru endast borde tala om hushållsämnen, hvilka hon tvärtom fann ledsammma. Under mannens inflytande hade hon utvecklat sig till verkligt intellektuela intressen, men hennes intelligens, klar och föga rik, hennes icke mycket sammansatta temperament voro ej stämda i samma ton som hans. Han läste ofta upp för henne hvad han skrifvit, och rättade sig ej sällan efter hennes omdöme. Dottern sade sig aldrig ha funnit honom brista i aktning för modern, och äfven då denna visade oförstående, föll det honom icke in att säga: »Detta begriper du inte». Aldrig mindes hon onda ord eller uppträden föräldrarna emellan, utan endast frid och vänlighet. Och detta dotterns intryck har jag af flere umgängesvänner hört intygas. Det bekräftas äfven af fru Almqvists porträtt vid äldre år. Detta visar ett vackert och öppet ansikte, med en hög, klar panna, kloka och vemodiga ögon, rak näsa och en kraftig haka, hvilka ge lika mycken bestämdhet åt hennes ansikte, som hans är vekt. Det finns ingenting af bondtrögheten i fru Almqvists uppsyn; den röjer tvärtom en människa, som fått själsodling och som känt lidandet djupt, men som ej i högre grad ägt fantasi eller mjukhet.

Det är troligt, att Almqvist icke mycket öfverdrifver, då han, utan att gifva hvarken sig själf eller hustrun någon skuld i disharmonien, yttrar, att all hjärtlig och välisk likhet dem emellan saknas. Han skildrar, huru hans ande försvagas, hans hjärta vissnar, hans arbetslust domnar under den växande förnimmelsen af oförenligbet. Och med hans förmåga att dikta om verkligheten till sin egen fördel, så får han det därhän, att han redan före giftermålet kände den bristande harmonien, men att han var för god och hellre offrade sig själf, än den varelse, som oskyldigtvis fäst sig vid honom. Det kan ju lätt tänkas, att den ynglingakärlek, som han i början af sitt äktenskap skildrar som en väsen-

denas sammanväxning för evigheten, och kallar »den svala, rena, goda eld», som i ungdomen var friden i hans väsen, redan före äktenskapet skymtat för hans aning som ej nog varm att helt kunna smälta samman deras båda naturer i en full väsensgemenskap, och denna aning gör han sedan till visshet. Det är än mera troligt, att hans första kärlek, som fallet ofta är med tidig kärlek, instinktivt sökt och funnit den kompletterande motsatsen till hans eget väsen. Men lifvet ger ofta den ungdomliga instinkten orätt, genom att sedan visa omöjligheten af motsatsernas sammansmältande till enhet. Allra troligast är, att Almqvist aldrig länge förblifvit lycklig genom *någon* kvinna, lika litet som hans Rikard Furumo någonsin »fann en kvinna rätt älskvärd». Almqvist ägde idealistens kraf på fullkomlighet; fantasimänniskans håg att ständigt i nya former söka denna fullkomlighet och därtill den reflekterandes behof att analysera det funna, hvarigenom det varande snart förlorade all tjusning under grubbel öfver hvad som borde vara. Sådana naturer känna med nerver och inbillning, men lyckan blir verklig endast för dem, som känna med hjärtat.

Almqvist säger själf, att det största och och ädlaste prof, hvarpå man kan sätta en människa, är att älska henne. Almqvist skulle troligen aldrig i något kärleksförhållande stått det profvet, och i hvarje förhållande, som blifvit olyckligt, gifvit omständigheterna, ej sig själf skulden, så som den svaga naturen alltid gör. Men fantasimänniskan tror emellertid själf på djupet i sitt känslolif, och bibringar äfven länge den, som älskar henne, samma tro. Med ett omättligt begär efter sympati var Almqvist allt för upptagen af sitt eget inre lif för att kunna ge sympati af djupare art och aldrig där den fordrade något uppgifvande af hans individuela håg. Troligen trifdes han därför så väl med barn och unga, emedan dessa af de äldre ej begära det innersta af personligheten, utan nöja sig med intresset för deras egna personligheter, i fall de blott känna, att detta, som hos Almqvist, är äkta.

Den rika individualiteten, ständigt på spaning efter nya lifsmotiv, sällan nöjd med dem den funnit, skapar vanligen själf de missräkningar, hvilka den ofta tillskrifver ödet. Så gör äfven Almqvist, då han

täres af sin ständiga längtan att helt sammansmälta med en annan varelse men finner sitt »underliga, arma, utfattiga hjärta» sakna sin fyllnad, ser sin »heliga, vackra, oskyldiga åtrå» att lefva ett fullt harmoniskt lif dömd till ständig hunger. Men när han klagar öfver denna sin själs »innersta, slutliga brist», när han känner, att för honom ingen »uppfriskande, ljuf värme finnes», då är innersta orsaken den, att han själf ej äger hvad han kallat »det förstfödt skönas eld», den äkta, djupa omedelbarheten i känslolifvet. Därför var det som han ägnade omedelbarheten en så gränslös dyrkan, emedan i själfva verket hans dubbelnatur för alltid gjorde denna omedelbarhet omöjlig i lifvets djupaste förhållanden. Man kände ett tomrum i hans innersta, det tomrum, han omedvetet hoppades en annan skulle fylla, en viss kyla i hans väsen, ett undanglidande från alla djupare kraf på hans känsla. Och liksom han icke mäktade känna djup kärlek, kände han heller icke djupt hat. Han visade nästan mot alla blidhet, hänsynsfullhet, hjälpsamhet. Men han lefde aldrig med hela sin själ i någon annan själ än sin egen. Och månne icke detta oftast är den utpräglade individualitetens kännetecken, är det, som dömer denne till ständig ensamhet, utom den mer lättfattliga orsaken, att ju flere toner, som ljuda inom en själ, ju mer sällan finner den en annan, som vibrerar i samklang.

Almqvist led djupt af bristen på äktenskaplig lycka, bland annat också af det skälet, att han instinktivt visste sig vara af dem, som olyckan icke höjer, utan sänker. Och med sin teoretiska syn på hvad äktenskapet genom kärleken kan utveckla, tänkte han sig aldrig, att bristen på lycka till stor del kunde bero af att hans eget skaplynne icke lämpade sig för äktenskapet. Det är tvärtom med hela styrkan af sin tro att ha kunnat gränslöst lyckliggöras, men genom äktenskapet hafva blifvit icke blott olycklig utan äfven förringad, som han börjar sin kamp mot denna institution,

V.

Det är emellertid så långt ifrån att Almqvists åsikter om äktenskapet blifvit bestämda endast genom hans egen äktenskapliga olycka, att han redan vid 23 år — och långt tidigare således än George Sand, af hvilken man ansett honom påverkad — i en liten skrift *Hvad är kärlek?* och en liten novell *Parmajouf* uttalade de tankar i ämnet, hvilka blifva pulsådern i hans hela diktning. Och de personliga intryck, som så tidigt mognat hans uppfattning, voro den i hans innersta väsen erfarna disharmoni, som han tillskref sina egna föräldrars olyckliga samlif. Han kände afgrundsdjupt, att lifvets svåraste olyckor, dess flesta själsliga och kroppsliga lidanden ägde sin grund i att barn födas »utan andlig, verklig och hjärtlig kärlek mellan föräldrarne, hvarigenom de arma varelserna framkomma dåliga till själfva väsendets innehåll». »Man hänger», säger den unge Almqvist, »sedelförfalskare, — men den, som af tusen andra orsaker, men ej af kärlek, förenar sig med en person, den han icke älskar, och sålunda bildar en oduglig huslig krets — månne icke den begår ett brott, hvars egen storhet och hvars oberäkneliga följder öfver samtid och eftervärld sprider långt förfärligare olyckor än förfalskandet af millioner sedlar?»

Generationens helighet, kärleken som enda grund för äktenskapets sedlighet, förhållandet mellan man och kvinna som lifvets största angelägenhet — se där de tre grundtankar, som möta oss redan i Almqvists ungdomsskrifter, och dem han ännu som gubbe lika helt ägnar sin tro. I sin *Guldmakeriets historia* låter han sålunda den unga älskarinnan ge sig döden, då hon endast så kan undgå att bli en annans brud än dens, som hon älskar, och han yttrar därvid: »Att kunna dö hör till frimodigheten och är en lifvets rätt». I samma känsla var det, som han i sina tidigare år diktade *Vargens dotter,* där de unga älskande, i full visshet att ej synda, ge sig döden tillsammans, då hårda fränders vilja hindra dem att lefva lifvet tillsammans. Djupare har ingen uttalat kär-

lekens ödesdigra makt, än Almqvist med de orden: »Hvad är att våga älska? Det är att våga dö». Man kan dö också utan att ge upp andan.

Kärlekens lifsmakt, det underbara mysteriet i naturen, är för Almqvist till ursprung som verkningar lika hemlighetsfull: »Jag älskar dig, ty jag älskar dig. Jag vet icke, om tycket kan hafva någon djupare grund», säger en af hans personer. Men mysteriet förefaller som det enda naturliga tillståndet: »Himlen undrar icke på himlen. Kärleken är icke ett tillstånd af förvåning, af beundran, emedan den är någonting långt mera; det är icke öfverspänning, ingen höghet, som kännes hög. Alla dessa småsaker är man ifrån, när man rätt älskar. Man är, och det är nog». Den gryende kärleken är det ömtåligaste af allt: »En blomma, som ännu växer, har ett sammetsartadt osynligt stoft på bladen. Rördt, aldrig så hastigt och med minsta finger, går detta sammetsstoft sin väg. Man är icke i stånd att se, hvad det var som förlorades; blott att något förlorats, finner man. Fägringen är en fin nyck. Först då man har det vissnade framför sig, börjar man ana en flydd himmel.»

Den ömsesidiga lyckliga kärleken är som en elektrisk ström mellan själarne. Det ensamma, varma hjärtat saknar ljus, det ensamma, ljusa hufvudet saknar värme, men kärlekens elektricitet ger hufvudet värme och hjärtat ljus, säger han annorstädes.

Samtidigt med Almqvist lefde ett diktarpar, som af lyckan lärt sig känna kärlekens väsen lika djupt, som längtan kommit honom att blicka ned i detsamma. Det var Robert och Elisabet Barett Browning. Lifsåskådningen och i vissa fall också framställningen äro hos Robert Browning och Almqvist af en påfallande likhet; denna visar sig framför allt i det för dem båda centrala ämnet, erotiken, där de mer än en gång sagt samma ord och behandlat samma motiv. Sålunda låter Browning Porfyrias älskare döda henne i det ögonblick, då hennes grunda väsen var helt rent och godt, och Rikard Furumo störtar Magdalena i forsen för att rädda henne från skumhet just i det ögonblick, »då hennes ögon tindrade mest himmelskt». I *Statyn och Bysten* visar Browning, hur de båda brottsligt älskande uppenbara sin själs litenhet genom att låta lifvet vissna hän i längtan, utan att våga en handling. »Också ett brott

kan», säger han, »bli prof för en karakter; en karakter kämpar till det yttersta för sitt lifs mål, hvad det än må vara». Almqvist låter (i *Hermitaget)* Waldemar Birgerson genom »hela det ishaf, som kallas samhället», slita sig från den han älskade. Med henne kände han sig »fara på vindens vingar med luftens ljusgrå guldkantade segel» eller »som en kunglig häger på stranden af en dunkelgrön sjö». Men då »han, skrämd af prästernas och folkets rop, svindlande och svag, gaf efter», från den stunden förlorade hans själ sin helhet, han blef half, »sjuk i vandel, brusten i förslag och uppförande». Han känner, att om han, stark och fullkomlig, ej aktat folkets skri och dumhetens ångest, blott sett på sin egen väg och vårdat den konstellation, som upplyste den, »då skulle hon och jag», säger han, »ej varit furstar enligt lagens benämning och packets kröning vid Mora, men furstar i vår själ, krönta af ovanskliga lyckan, med frihetens strålande gamvingar vid våra lockar». Långt före Nietzsche förkunnade Almqvist som den »kungliga ordningen» att älska det, som vårt väsen egentligen tillkommer, och att hänsynslöst följa denna vår innersta maning. Och liksom Browning i detta fall hyser alldeles samma öfvermänniskoteori, har han samma tro som Almqvist på ofelbarheten af känslans ingifvelse.

»Jag skall säga dig, hur det är med dygden» . . . Så börjas en af Almqvists djupaste och finaste dikter. Det är en ung grefve som talar, och den tilltalade är Colombine, invånare i ett illa kändt hus i Stockholm. Han fortsätter att förklara, hur en enda musikaliskt ren stämma tar makten af många missljudande, och huru dygden på samma sätt genom tusen låga, sorlande känslor ljuder som »en hemlighetsfull, ensam, klar, oöfvervinnelig ton». Denna dygd har han funnit hos Colombine, som han vill göra till sin hustru, till hvilken han flytt från sin högadliga fästmö, som är så aktningsvärd, att han förgås i hennes atmosfär, så dygdig, att det är oanständigt att tala om dygd i hennes närhet. Hon hade skenet, hos Colombine däremot fanns väsendet af renheten. Browning låter (i *Pippa passes)* under ännu mer tillspetsade förhållanden den manliga kärleken visa samma intuition som i *Colombine*. Aldrig har någondera klarare uppenbarat sin tro på den dunkla

naturgrundens helighet. Genom sin ur denna flytande instinkt finner hvardera älskaren, att den älskade är en af de heliga, »innerst till oskuld bestämda serafer», dem inga lefnadsomständigheter kunnat fläcka; genom denna innersta naturgrund är det som de båda »fallna» kvinnorna förblifvit ofördärfvade.

Det är denna gränslösa tro på naturens djupaste krafter, på deras oförgänglighet, på deras makt att läka det i yttre mening förstörda, som är det innersta i Almqvists lifsåskådning, ja, som blifvit själfva hans gudsbegrepp. Därföre att kvinnan står naturen ett steg närmare än den för reflexion mer danade mannen, kan hon lättare se lifvet som barnet och artisten se det, med oskuldsblickar. »Att hafva musik» är att hafva en själ, säger Almqvist, och den själfulla kvinnan är en »i figur satt musik». Hon förmår att lyfta mannen upp till lifvets helgedom, då hon för honom öppnar »sitt väsens himmel». Hennes motsats är den nyssnämnda aktningsvärda typen, som förhåller sig i kinesiskt orubbadt skick, i välbehagligt stillastående, med en ordentlighet, »som rutorna i schackbrädet», en representant för sedvänjor, stadgar, förordningar, hon, »som förvandlar världen till ett ishus». Alla af Almqvist danade kvinnogestalter, dem han själf älskar, äro antingen helt otamda naturvarelser och därigenom medvetet inspirerade, eller också sådana i sin klokhet varma och i sin värme ljusa varelser, som den af alla gratier omsvärmade Araminta May, flickan ur Stockholms fina borgerliga kretsar, eller Sara Widebeck, den i hvardagligare gestalt framträdande flickan ur småborgarevärlden. Båda hafva det gemensamt med alla Almqvists käraste kvinnogestalter, att vara omedelbar natur, och sålunda, ehuru i de sistnämnda fallen omedvetet, bli för mannen inspirerande till ett lif i äkta skönhet. Klokheten, kulturen, koketteriet eller hvad det är, som hos dessa flickor öfver hjärtat drar »en fin sky, ett flor som af tunn snö, ett slädnät af silke, med skimmerhvita maskor» — detta höjer blott lyckan att äga det trofasta, varma, rena hjärtat, som slår under höljet.

Almqvist har emellertid aldrig förfallit till något ytligt kvinnoförhärligande. Han är därtill allt för djupblickande. Han ser mannen och

kvinnan som de båda hvarandra utfyllande, för hvarandra skapade halfvor, hvilka i sin förening på jorden fullkomligast kunna uppenbara den eviga kärlekens väsen. De äro hvarandras jämlikar, ehuru ej hvarandra lika. Ingendera står »som ett under öfver», ingendera som »ett vidunder under den andra». Det äkta samlifvet mellan dem är jordens högsta gudstjänst. Att trygga denna gudstjänst, att gifva den all tänkbar helgd, frihet och friskhet är den största af alla samhällsfrågor, viktigare än någon, som »rör stat, näringar och andra som så samhällsviktiga ansedda frågor». Genom denna syn på äktenskapet föres Almqvist också fram till kvinnosakens hjärtpunkt. Kvinnan bör lära sig yrken och erhålla full rätt till självförsörjning, så att hon icke för utkomstens skull förfaller till »den nedriga lasten» att ge sig åt en annan man, än den hon älskar. »Ingen man blir rätt lycklig genom en kvinna, om hon inte älskar honom. Därföre måste ock han vara högst angelägen, att kvinnan genom sitt arbete och sin skicklighet kan bestå i landet; ty då först kan en man veta, att, om en kvinna bifaller att gifva sig åt honom, så gör hon det af kärlek».

Almqvist framhåller öfver allt, att det af Gud, det vill säga af kärleken och naturen stiftade, rena förhållandet mellan man och kvinna icke är »det lilla, usla, eländiga tycket för stunden, som blommar om våren och dör under vinterns snö». Lika litet kan det rena förhållandet grundas på den »allmänna, opersonliga kärlek, som kan hysas till hvilken det vara må». Mellan dessa finnes, säger han, ett tredje slag, andens tycke för en annan människas ande, själens, som känner sitt hem i en annan själ. »Denna personliga kärlek är ganska enskild. Den utgår ifrån en viss andes karakter och fäster sig blott vid den andra vissa andens karakter, som den igenkänner för sin frid. Och i den har den sin ro till evig tid». Att den äkta kärleken lefver evigt, har Almqvist velat visa i *Amalia Hillner*, där han låter en man »rent och himmelskt älska mer än en». Lysander, hvilken framhåller detta som bevis för Almqvists ytliga syn på kärleken, glömmer att upplysa, att det är *minnet* af den första, som död ansedda hustrun, hvilket mannen älskar på samma gång som den ännu lefvande.

Hvad är för Almqvist vittnesbördet för att en kärlek är den äkta? Må han själf svara:

»När himmelsk sympati lefver mellan tvenne hjärtan så rent, så sant, så djupt, så mäktigt, att, om också någon olikhet dem emellan för öfrigt finns, den är så underlägsen och så liten, att den glädjefullt brinner upp i sympatiens klara låga — då äro dessa väsendens själar förenade som makar. Hvarföre? Jo, därföre, och endast därföre, att de äro det».

Den äkta kärleken skapar »djup inre öfverensstämmelse, himmelsk trohet, förtroende och en själarnes sammangjutning till ett, så mycket och på det sätt, som för tvenne individer låter sig göra, hvilket ringast taget åtminstone bör sträcka sig så vida, att själslikheten dem emellan är, om icke möjligen fullständig, dock i sin mån större än olikheten». Då finnes det villkor, som adlar deras samvaro till sedlig, som är förutsättningen för deras egen lycka och barnens väl. Uppfylles icke detta villkor, kan ingen vigsel göra samlifvet annat än oheligt, medan ingen vigsel behöfves för att ge helgd åt ett förhållande, där villkoret är uppfylldt.

VI.

Det ofvan anförda är det väsentliga innehållet i de skrifter, med hvilka Almqvist från och med 1839 kastar sig i den offentliga strid, som så litet passar för hans väsen. Han säger själf, att han var innerst kvietist och helst ville »lefva i ett täckt eremitage för sin själs nöjen allenast», men att han af händelser och föranledanden kommit att af djup öfvertygelse yttra saker, som angripit de bestående samhällsformerna. Sedan han gått miste om den professur i Lund, hvilken kanske skulle varit hans räddning ur de senare förvecklingarne, fanns

det intet, som höll honom tillbaka från att följa Lars Johan Hiertas ifriga, ofta, envist upprepade önskan att få utge *Det går an*. Novellen, som vid uppläsning i hemkretsen hänfört icke blott Hierta, utan äfven Almqvists andra vänner genom sin utsökta konstnärlighet och sina djärfva idéer, hade hans hustru, alltid orolig och tillbakahållande, förmått honom att hittills icke offentliggöra. Redan före *Det går an* hade Almqvist i *Ninon de Lenclos* gjort dennas tidehvarf till representant för den revolution, som lossat sedernas bojor. I sin person representerar hon däremot »sedefrihetens slående öfver på andra sidan om sitt mål», som är en äkta sedefrihet. En sådan vill blott upphäfva oriktiga, skadtiga och naturvidriga bojor på människans sedelif. Först när de falska plikterna äro bannlysta, kunna de återstående sanna älskas, vårdas, uppfyllas. »De blott titulerade dygderna äro de sanna dygdernas värsta fiender och ett af lastens största stöd. När detta djupt och allmänt fattas, då medför det en hvälfning i bildningen, betydelserikare än själfva den nuvarande politikens brytning. Den skall en gång skänka människan ett i himmelsk mening lätt sinne». Och, jämte dessa diktverk kommo skarpsinniga afhandlingar som *Europeiska missnöjets grunder* och de i *Monografien*, där Almqvist med kyrkliga auktoriteter — hvilka Thomander hjälpte honom att finna — stödde sina meningar. Han visar att, lika litet som de kristnes äktenskap i första århundradena helgades genom vigseln, behöfver nu den äkta kärleken en sådan helgelse. I sig själf en vacker symbol allenast, har vigseln urartat till det stora hindret för äkta sedlighet. Den har förfalskat äktenskapets väsende genom att inviga och sammanhålla oäkta förbund, och sålunda lära människorna betrakta »kyskheten som ett ytterplagg», icke som själfva väsendet i samlifvet. Och detta har framför allt skett genom att utbilda den lastbara meningen, att ett förhållande, kanske knutet af de lägsta bevekelsegrunder, blir rent, om vigsel försiggått, medan en förening af äkta kärlek stämplas som okysk, ifall vigsel icke helgat den. Därjämte kommer vigseln att bli betraktad som ett lås, hvilket sammankedjar människorna med hvarandra, utan att de behöfva vara verkligen älskvärda mot den, de vilja äga kvar som maka. Då intet annat me-

del än älskvärdhet funnes för att kvarhålla hvarandra, blefve förhållandet grundadt på verklighet och sanning; man litade då icke på en form. Detta är, hvad Almqvist i diktens gestalt genom *Det går an* låter Sara Videbeck uttala; och i öfverensstämmelse med dessa åsikter ordnar hon sitt och Alberts framtida lif. Hvardera skall vara herre öfver sin person och egendom, lefva hvar för sig, sköta sitt arbete, oberoende af den andra, och sålunda kunna bevara en lifslång kärlek, icke se den bytas mot likgiltighet eller hat. Denna bok, som gjorde uttrycken »Det går an-ideer» och »Törnros-moral» lika ljudande med uttrycket bohême nu för tiden, torde af den vid nutidslitteraturen vana ungdomen bli ansedd som ytterst menlös. Hvarken här eller någonsin annars har Almqvist gifvit en skildring af en scen, hvilken en *tänkande* mor icke skulle kunna läsa med sin dotter, af fruktan, att den — för att bruka ett uttryck af Almqvist själf — skulle fläcka hennes »själs hvita sammet». För hans samtid åter blef denna bok hans dom, och, genom de ekonomiska följder detta drog med sig, den yttre orsaken till hans undergång. Han förklarade fåfängt, att det var i sedlighetens namn han talade, att, då det var omöjligt att befalla människan vara utan sinnen, så måste man leda dem in under andans välde, men att ingen annan art af andlighet har makt öfver sinnena, än den, som tillhör sinnlighetens eget lifsområde, det v. s. den sympatiska kärleken. Det europeiska missnöjets djupa grund är, säger Almqvist, den öfverallt vaknande längtan hos människorna att få framgå i sin karakters rätta bana. Pöbeln hindrar detta på alla områden, främst på äktenskapets. Ty pöbel är enligt honom enhvar, inom hvilken klass han än må finnas, som uti allt sätter den yttre stämpeln högst; folk är den, som i allt sätter det att vara människa högst. Omdaningen, som folken önska, kommer att bryta mot konventions- och auktoritetsideen på alla områden, utan att därigenom söka upphäfva den begränsning, som framgår ur ens egen varelses rätta beskaffenhet.

I fråga om hans polemik mot de bestående äktenskapliga formerna kan man till Almqvist rikta samma ord som hofmarskalken Löwenstjerna till Rikard Furumo: »Du är rik på fantasier och att väcka frå-

gor i själen, men fattig, fattig på svar». När Almqvist i sin egen personliga lifskonflikt utbrister: »Är man god och sjäffuppoffrar sig, så får man det djupa elände, som blifvit min lott; är man hård och icke efterfrågar en varelse, som fäst sig vid en oskyldigtvis, så bär man känslan af grymhet genom hela lifvet öfver sig. Detta är äfven så ohyggligt som det andra är grufligt» — då rörde han vid frågans ömtåligaste sida, som han sedan nästan lämnar ur diskussionen. Och när han visar nödvändigheten af, att makarne akta »den sköra emalj», som är hjärtats tycke, från att nötas genom hvardagslifvets »dumma, ledsamma, stygga stunder», så gör han sig till en visserligen välbehöflig målsman för helgdagsstunderna i lifvet, men han glömmer, att hvardagarnes gemensamma bärande af gemensamma bördor, i fall man bär vackert, äfven kan härda emaljen. Almqvist har i praktiskt afseende endast ett oanfäktligt förslag, nämligen att uppfostran hos båda könen skall utveckla en rätt arbetsglädje och självständighet som beredelse för verkliga äktenskap; att den skall inplanta trohetens och uppriktighetens begrepp, men framför allt lära ungdomen att på det djupaste vörda den äkta, kyska kärleken och afsky hvarje annat förhållande. De flesta reformplanerna bekräfta däremot den ofta upprepade erfarenheten, att Ariman gör klokast i att åt Ormuzd lämna reglementeringen. I grund och botten hyste också Almqvist en djup tro på att innehållet småningom och organiskt kan ombilda de yttre förhållandena, genomtränga och vidga dem. Almqvist säger med djup sanning, att alla strider om religion och sedlighet vållas af brist på denna tro, hvilken var det centrala i hans egen lifsåskådning. Människorna tro icke på Gud, därför skyddas trosläran med lagar; de tro icke på kärlekens gudomligt naturliga art, därför skyddas äktenskapet genom lagar. Almqvist åter lefde och dog i den fasta optimistiska tron, att naturen i sina egna djup har hjälpen för sina egna lidanden, kraften att rätta sina egna misstag. Också i denna sin tro är han vår samtida mer än sin egen tids.

VII.

Om än Almqvist var djupast vaken för motsatsen af hvad som är och hvad som borde vara i förhållandet mellan man och kvinna och framhöll, att på detta område svårförenligheten af rörelse och ordning, individualism och samhällighet är mest ödesdiger, så hade han emellertid blick för det väsentliga öfver allt. Han såg huru kyrkan blifvit en motsats till kristendomen, samhället en motsats till rättfärdigheten, straffet en motsats till förbättring, liksom äktenskapet blifvit en motsats till sedlighet. Redan i ungdomen, när han danade sin öfvermänniska, det med mordmani behäftade »afskummet» Johannes, lät han dennes förnämhet framför allt bestå i trånad efter det väsentliga. Öfverallt sökte Johannes människor — slutligen i dårhuset, i fängelset, men fann dem ingenstädes. Saken, anden, icke formen, det som lefver i första, icke i andra hand, det äkta, icke frasen är den unge Almqvists lidelse; och han låter Johannes utbrista, när han ser Lotta skura träkärl: »Hvarför nyttjar du skursand? Tag några at de granna orden. De göra ju människor så rena; de måste väl då också kunna göra ett byttlock rent». De granna orden förbli ämnet för Almqvists hat hela lifvet igenom. Han ger själf nyckeln till sitt innersta väsen, när han säger sig längta efter ett himmelskt och jordiskt tillika, att han var verksam på samma gång som innerst kvietist, att han ville förena »ren natur med coelest sentiment». Han söker öfverallt nå verkligheten, icke skenet, och han påvisar själf, att det var denna egendomlighet, som yttrade sig i lefnadsomständigheterna, då han uppgaf det konventionela lifvet. »Man kallar detta svärmeri . . . Men orsakerna voro icke ytliga, utan djupa, utsprungna ur stora inre behof, som väl några känna, ehuru få gå därmed ända ut till det faktiska, utan merendels nöja sig med önskningar och dröja med dem utan vidare extravagans i sina kamrar». Öfverallt, där Almqvist fann förverkliganden, där han fick saken själf, »ej ett sken ditåt», kände han sig harmonisk. Och det är detta

verklighetssinne, denna äkta, rika och saftiga realism som så djupt skiljer honom från romantiken i århundradets början. Han har själf en stor och djup arbetskärlek, och det finnes ingen yttring af äkta arbetsduglighet — om också så enkel som blandningen af pärlfärg eller »de spår af färsk blankhet, som strykjärnet lämnar på det glatta linnet», — som han ej finner intagande. Han tog nyfiket reda på allt, till och med köksdetaljer, ty diktaren har alltid gagn af att veta saker i grund, menade han; och alla hans långrandiga afvikelser, beskrifningar och redogörelser hafva det försonande, att de ske af kärlek till dessa detaljer såsom delar af ett mänskligt arbete.

Almqvists verklighetssinne är det som drifver honom, trots hans kvietism, att kasta sig in i eller, rättare, att af förhållandena låta sig drifvas in i det offentliga reformarbetet.

Hans ställning till de särskilda reformfrågorna är framstegsmannens, icke revolutionärens. Han inser, att mänskligheten kan behöfva århundraden för en utveckling, som individen kan genomlöpa på lika många år. Han yttrar, att det vikande i tidehvarfvet har till en viss grad rätt, då det icke självmant vill bortgå; ty, såsom det besitter det förflutna, äger det inom sig den hittills varande bildningen, har i sina händer det närvarandes orsaker. Men det har orätt i att icke vilja låta dessa orsaker bekomma sina följder. Han framhåller, att det är hindermännen uppifrån och uppviglarne nedifrån som framkalla revolutioner. Ty hvarje reformyrkan börjar mildt, full af aktning mot det äldre, men då den afvisas med förakt, födes harmen, och man höjer sin ton för att bli hörd. Almqvist framhöll, att det tredje ståndet nu ser på arbetsklassen, som adel och präster en gång sågo på det tredje ståndet, och att tredje ståndet nu kallar arbetsklassens strid för sin rätt ett fräckt uppror, såsom det tredje ståndets kamp också en gång kallades. Almqvist var klart medveten om, att fjärde ståndets framryckande är lika oundvikligt, lika rättvist, som det tredje ståndets en gång var. I fråga om den under hans tid diskuterade representationsreformen var hans program likt nutidens i viss mån: allmän *rösträtt* för alla myndiga, oberoende af förmögenhet, men *valbarhet* endast för den, som ägde ett visst

mått af bildning. Han ville hafva en första kammare med större makt och sammansatt så, att den kunde häfda framsteget; den andra åter skulle hafva mindre makt och vara sammansatt så, att den häfdade återhållet. På rättskipningens och fångvårdens områden hafva vi småningom börjat närma oss de ideer, genom hvilkas uttalande Almqvist i så hög grad främjade omdaningen af vårt fängelsesystem, ehuru vi ännu äro långt ifrån Almqvists yrkande, att högskolorna icke blott borde utbilda professorer för att dömma brottslingar utan ock professorer för att förädla dem. På undervisningens område var han en nästan profetisk nydanare. Han antydde folkskolans rätta utveckling, innan folkskolorna börjat verka, uttalade tanken om folkhögskolor och lärareseminarier, långt innan sådana uppstodo. På elementarskolans område var han valfrihetens och självverksamhetens genialiske målsman och yrkade att de klassiska studierna endast böra brukas som invigning i den klassiska litteraturen. Han ville sammanslå de svenska universiteten till ett enda i Stockholm; befria professorerna från såväl jurisdiktionen och andra civila bestyr som från examina och därjämte höja deras löner, för att möjliggöra, att de mera skulle kunna ägna sig åt verkligt vetenskapligt arbete. Han förordar utvidgandet af judarnes medborgerliga rättigheter, och han angriper med energi och genialitet nationalhatets oerhörda inskränkthet.

Men han är därför icke någon ytlig kosmopolit. Hans tro på instinkten, på den ursprungliga naturgrunden gör honom till vår djupsinnigaste psykolog, när det gäller det allmänmänskliga, på samma gång som rasens, nationalitetens egendomligheter. Han är lidelsefull i sin svenskhet, och ingen har aflyssnat vår natur och vårt folk deras innersta egendomligheter, deras mest säregna tycke med mera fin hörsel än Almqvist. Hans folklifsbilder äro idealiserade såsom George Sands, som Björnsons äro det, men de äro äfven lika djupt intuitiva, uppenbara i stora och i fina kännetecknande drag nationalitetens lynnesskiftningar. Almqvist, som djupt hatade kriget, det af inskränkthet och fördomar framkallade, »befängda, orimliga mördandet», har aldrig i sin diktning berört vår storhetstid och underhåller icke sin fosterlandskärleks eld

med fläkten från några segerfanor. Från våra stora minnen och från vårt förkonstlade, »i dålig stil europeiserade herrskap» vänder han sig till det egentliga folket och finner, att detta uppenbarar ett »allvarsamt, starkt, djupsinnigt, men tillika gladt, i grunden förnämt, ett stort element», och detta blir för honom grundtonen i svenskheten. Denna har han i ett af sitt snilles lyckligaste ögonblick genom *Den svenska fattigdomen* kännetecknat, på samma gång som den yttre naturen och djuren. Humorn och djupsinnet tillsammans göra denna skildring, liksom det blixtrande kvicka samtalet mellan grefven och hans son i *Colombine*, till ypperliga studier i vårt nationallynnes psykologi.

I Almqvists geografiska, etnografiska och språkliga funderingar möter man, bland de ledsamma rudbeckianska fantasierna, ofta glimtar af sedan som vetenskapliga funna sanningar. På folkpsykologiens område torde många af hans tankar — så som i andra fall — vara framtidens. Han ser sålunda ett nytt Europa, där alla de samhörande folkliga individualiteterna samlas i stora grupper, germanernas, romanernas, slavernas, och bland germanerna blir då Skandinavien den nordliga gruppen, sammansluten genom en inifrån sig utvecklande skandinavism, men med bibehållen nationel egendomlighet och självständighet för hvart och ett af de olika landen.

Dessa antydningar torde vara nog för att visa, huru Almqvist öfver allt, äfven på politikens område, ville saken själf, ej dess sken, sträckte sig mot väsendet, icke mot formen. Och detta gör hans afhandlingar i politiska, lika väl som i religiösa, moraliska och estetiska ämnen rika på en must, af hvilken några droppar allenast skulle mäkta förvandla vattnet i många nutidens reformprogram till vin.

Almqvist skilde sig från sin tids romantik framför allt genom sitt klara medvetande om att tiden »seglat bort från den romantiska fantasiens ö, att man är ute på hafvet», att vinden blåser åt ett främmande håll, och att vi kunna se tillbaka, men ej mer komma tillbaka. Almqvist såg — liksom de djupare blickande nu se — att den romantiska medeltidstendensen är ett trötthetstecken och ett vanmaktstecken, att dess konstlade fantasterier äro vidt skilda från den äkta mystiken. Den-

nas väsen är att dricka djupt ur alla lifvets källor, och den blir sålunda nyuppdagande, genomträngande, såväl i fråga om sambandet mellan förtid och nutid, som mellan naturen och människan. Dessas växelverkan, personlighetens innersta hemligheter och finaste skiftningar — ödets daning genom väsendet och väsendets genom ödet — detta var området för Almqvists mystik. Blotta längtan efter ett nytt, endast emedan det är nytt, och att för nyhetens skull taga ett sämre tillbaka, synes honom bevisa endast »en tom hunger, ett gapande tillstånd».

Det är genom sin universalitet, sin både inåt, uppåt och framåt skådande blick, som Almqvist, mera än någon annan svensk diktare intill denna dag, är nästa århundrades samtida. Man finner hos honom den altruistiskt sympatiska strömningen, som utmynnar i sociala omdaningsplaner, på samma gång som öfvermänniskoteorier. Han är demokratiskt panteistisk, han är utpräglådt fritänkande och likväl mystiskt religiös, symbolist i fråga om konsten, anarkist i fråga om styrelsen, lefver i syntesen och drömmer om monismen. Med ett ord, allt, som betecknar sekelslutet och bebådar sekelgryningen, möttes hos Almqvist som afton- och morgonrodnaden mötas i nordens drömfyllda, aningsfödande, halfljusa midsommarnatt.

VIII.

Andar, hvilkas uppgift det är att spränga former, att rifva ned fördomar, att ställa frågor till det bestående om dess rätt att vara till, kunna icke vara i samma grad uppbyggande, kunna ej på en gång lösa själarnes böljor och på nytt kristallisera dem. Almqvist lade också själf föga vikt vid sina praktiska förslag, ty han var starkt medveten om sin egentliga uppgift: att vara den store brottslige, som samtiden korsfäster och eftervärlden följer. Och det behöfves, att en Ariman

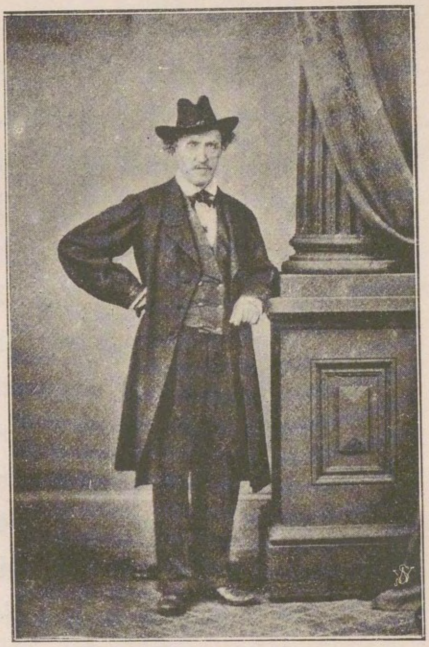

C. J. L. ALMQVIST.

någon gång gör sig till väckare af tingens sanna väsen. Det är ingen fara, att världen blir yrvaken, att människorna förlora lusten att följa den historiska utvecklingens breda väg eller förmågan att sätta nya lappar på gamla kläder, den utmärkta färdighet, som hindrar oss att någonsin uppträda i naturtillståndet, under det vi växa ur en andlig habit och ännu ej hunnit få en ny färdig. Där Ariman får en lärjunge, har Ormuzd tiotusen, och erfarenheten visar oss, att det bland annat är genom dessa som »es ist dafür gesorgt, dass die Bäume nicht in den Himmel wachsen» — hvilket med afseende å svenska vanor kan tolkas ungefär så: Gud ske lof för trädgårdssaxarne!

Det är egentligen bland ungdomen Ariman får sina anhängare.

Almqvist älskade ungdomen och fick denna kärlek mångdubblad tillbaka. Han älskade ungdomen, emedan han kände, att denna ännu hade själ, att den icke »nedsvalt hjärtat i magen», att den, som han, ville väsendet af tingen och var en hatare af skenet. Och ungdomen älskade honom, emedan den kände, att han hos den sökte, framkallade, vårdade anden, hvilken annars hela lifvet sträfvade att kväfva i former.

Genom sitt väsens stora blidhet och godmodighet, sin menlösa, naiva tro på människornas natur, på sina vänners förträfflighet, sina idéers förverkligande, förblef Almqvist hela sitt lif en barnslig och optimistisk ungdom. Hans dotter skildrar hans hvardagslynne som ljust och jämnt. Han kunde skämta fint och var stillsamt glad men aldrig yster, aldrig road af dryckeslag — han var tvärtom en anhängare af sin tids rimliga nykterhetsrörelse, i hvilken han såg en andens seger öfver materien, och han drog sig alltid bort, då skrål eller råhet förekom. Men han var allt utom asket, han var tvärt om stor vän af mått-

full njutning, med utprägladt sinne för trefnad eller otrefnad. Han yttrar själf: »Det lilla i lifvet, när det icke finnes, gifver det oss tycket af, att något omätligt stort saknas, men när vi besitta det, kännes det som nästan ingenting. Trefligheten är en färglöshet, som innehåller all färg». Trefligheten för Almqvist i sällskaplig mening var att i sitt hem samla de nära vänner, som ville tala allvar, ungdom, som kunde eldas, och barn, som förstodo att leka. Dottern berättade: »Vid sin kaffekopp eller med sin pipa kunde min far i ensamheten sitta stilla långa stunder och fick då ett djupt inåtvändt uttryck, men för oss barn, våra önskningar och vårt välbefinnande blef han lätt vaken. Hans kvicka, blixtrande infall kommo ofta fram, på hans dämpade sätt, i hemlifvet; men han var blyg, tyst, nästan omöjlig i större samkväm. Dess mera kunde han elda i mindre kretsar. Hans personlighet hade en utomordentlig tjusningsmakt genom hans stilla, djupa intensitet, genom den alltid vibrerande lidelsen för idéerna, för det väsentliga, stora och hela. Men strunt behandlade han som strunt. Han gjorde aldrig något väsen af sin person, framhöll icke sig själf och poserade aldrig. Han syntes sällan öfverhopad, utan kom blid och vänlig från sitt arbetsrum, och ofta tog han oss barn med på långtur. Han skämde bort oss, men icke genom att tillåta själfsvåld, utan genom en sympati, som gjorde honom till vår bästa lekkamrat och vän. Han tålde aldrig att se oss sysslolösa; antingen skulle vi leka eller arbeta, men det innehållslösa var öfver allt hans afsky. Han låtsade icke nöje, han *var* verkligen road af våra nöjen, liksom vi af hans. Hur ofta vi än vandrade med honom till Fiskartorpet, Uggleviken eller Djurgården, så blef det hvar gång en högtid, om han än gick länge tyst. Vi glömde alldeles den långa tystnaden, när han vaknade upp till tankar för oss. Ingen kunde säga oss så roliga saker eller så ömma; ingen berätta som han. En sommar, då jag var ensam i helpension och min far bodde som ungkarl i Stockholm, kom han hvarje eftermiddag, tog mig och alla nio kamraterna med på landet, så att vi skulle slippa från sömmen under de vackra sommardagarna. På sina vandringar hade han en oändlig vakenhet för naturen, för olika arbeten, och han gaf sig i prat med alla gubbar och

gummor. Folk sade honom ofta sina djupaste hemligheter; ingen hade en sådan makt som han att vinna förtroenden. Vi barn berättade honom allting, han förstod alltid våra känslor, på samma gång som han aldrig smekte våra svagheter. Han väckte t. ex. aldrig vår ärelystnad, berömde icke våra framsteg, utan framhöll, att flit endast var en plikt. Jag skref vers som barn, men han hvarken afmuntrade eller uppmuntrade mig. Att dikta, det är helt, fullt lifsallvar, sade han, och man bör endast göra det, när det är oemotståndligt. Hans väsen var så mildt, att jag aldrig sett honom häftig, och jag trodde därför, att världen höll på att förgås, när han en enda gång — med allt skäl — sade till min bror, att denne burit sig åt »som ett exekrabelt nöt». Min bror hade aldrig verklig glädje skild från min far, i stället för att andra ynglingar inte ha något nöje, när deras far är med. Men endast att vara nära vår far var för oss båda lycka».

En gammal man, nu död, som tillhörde den ungdom, hvilken samlades kring Almqvist, har för mig till alla delar bekräftat dotterns skildring. Sålunda träffade min sagesman en gång Almqvist i skjortärmarne, spelande kort med sonen och dennes militära kamrater, och aldrig, yttrade berättaren, såg jag Almqvists ansikte stråla af en gladare stolthet, än när sonen förklarade, att allt nöje var slut, om fadern gick, ja, han fick ej ens taga rocken på sig, ty skjortärmarne hörde med till kamratligheten! Samme man berättade en annan anekdot, som belyser arten af det inflytande, Almqvist öfvade på ungdomen. Min sagesman bevistade ett bröllop, där en yngre man för penningar gifte sig med en gammal kvinna. Medan de andra gästerna efter vigseln samlades lyckönskande omkring brudparet, fick berättaren se Almqvist komma emot honom med den glidande lätta gång, de skugglikt snabba, tysta rörelser, som voro för honom egendomliga. Hans långa, gängliga figur såg tunnare ut än vanligt i prästrocken, och i det kritbleka anletet, omramadt af det stora, negerkrusiga, svarta håret, lyste ögonen med det rika färgskimmer, ömsom gulbrunt, ömsom grågrönt, med den underbara glans, den hypnotiska makt, som mycket få kunde uthärda. Ynglingen kände de förunderliga ögonen genomborra sig, när Almqvist grep

hans båda händer och hjärtligt skakade dem under halfhöga lyckönskningar. »Men det är ju icke jag som är brudgummen», invände ynglingen. »Just därför lyckönskar jag dig», svarade Almqvist, »du har nu sett huru man *icke* bör gifta sig, glöm det aldrig».

Almqvist kände, att i äktenskapsfrågan var ungdomen »på själens sida» och därför hans naturliga bundsförvandt, ty »ungdomen äger lifvets hopp» och därmed tron på väsentlighetens seger. Det är därföre Almqvist framhåller, att det är ungdomen som för världen framåt. Men i den rasande strid, som bröt ut med en flod af broschyrer rörande *Det går an*, och som fördes i nästan alla bildade hem, blef de gamles svåraste anklagelse mot Almqvist den samma, som en gång riktades mot Sokrates: att han var en ungdomens förförare.

IX.

Om Almqvist genom sina åsikter oroat ett och annat svärmiskt sinne, en och annan obefäst karakter, så blef det hans tragiska öde att genom sin historia gifva korrektivet till hvad hans ideer ägde af idealistisk ensidighet, särskildt genom den obetingade tron på instinkten som ofelbar inspiration, på subjektiviteten som enda rättsnorm. Han skulle själf uppenbara, att i det verkliga lifvet kunna vi icke lefva »utan ramar kring våra taflor», för att bruka hans egna ord.

Den inre musik, som Almqvist säger sig ha varit behärskad af ända från barndomen, som arbetat sig fram såväl i hans lefnadsomständigheter som i hans skrifter, var med ett ord helhetens melodi. För denna helhets mäktiga ton var det hans väsens sköra glas brast i stycken.

Han blef ett offer, icke blott på grund af sin tids försiktiga ifver att taga brödet ur den fritalandes mun. Ty huru ödesdigert detta än

C. J. L. ALMQVIST.
(Hans sista porträtt).

i andra hand blef, huru mycket det medverkade till hans slutliga moraliska undergång, så hafva många i detta fall lidit mycket större orätt än han, utan att därför göra orätt.

Hans offerbestämmelse är ett med hans väsens rot, är utsprungen ur det naturgrundens hemlighetsfulla djup, som han inom sig själf med fasa blickat ned i, innan han diktade *Amorina*. Han blef, hvad Ibsen kallar sin Julianus, »Nødvendighedens slagtoffer», »en vildfarende menneskesjæl», som »*maatte* fare vild». Också Almqvist hörde till dem, som beredt det tredje rikets tillkommelse, det, på hvilket samtiden väntar, det, om hvilket Almqvist siade, och för hvilket han blef »et herligt, sønderbrudt redskab».

All lifvets djupaste tragik ligger i begränsningen, i den psykologiska nödvändigheten att icke kunna kasta sig med måttlös andlig energi åt ett håll och hafva kraften kvar för ett annat område.

Almqvist var genomträngd af framtidens lifsåskådning, monismen. Enhet och helhet voro hans mål, framför allt mellan lifvet och dikten. Han ställde individen med dess egen inre auktoritet mot alla yttre auktoriteter; hans sträfvan var att spränga gränser öfverallt. Och all hans kraft gick till detta. Gränser kunde han ej sätta, ej ens för sig själf. Att individen behöfver växelverkan med släktets rättsbegrepp och sin ansvarskänsla utvecklad genom solidaritetskänslan med det hela, detta kunde således icke han bli en målsman för. För honom äro »tingen ej goda, ej onda; de blott äro». Handlingar blefvo för honom såsom tingen, och småningom upplöstes både ting och handlingar till overkligheter, och fantasien blef verkligheten. Hans son yttrade, att han mångfaldiga gånger fann fadern tro sig ha utfört, hvad han blott tänkt, och tro sig endast ha tänkt, hvad han verkligen utfört. Här ligger

fantasiens ständiga fara för moralen och tillika det fullgoda skälet, hvarför samma sedliga dom icke blir rättvisa, när den mäter fantasimänniskan med den fantasilöses mått. Almqvist definierar *karakter* sålunda: en lifvets inre friskhet, poetisk rörlighet, ofängslad fantasi. Vi finna, att han sätter likhetstecken mellan ett artistiskt temperament och en karakter, hvilka vanligen äro motsatser. En karakter bevarar genom alla utvecklingsskeden en kontinuitet; den är identisk med sig själf genom minnet af sina föregåenden, och genom detta minne kan den »läsa korrektur öfver själens poem», för att bruka ett Almqvists uttryck. För fantasimänniskan är lifvet däremot plastiskt, ett ler, hvilket hon i dag omdanar från den form, hon gaf det i går. Detta gör henne i stånd att ständigt idealisera sin egen ställning och sin egen stämning, att dikta om det förflutna, för att lämpas efter det närvarande. Ingen äger omdiktningens förmåga i så hög grad som den, hos hvilken fantasien och fåfängan, reflexionen och känsligheten, dialektiken och svagheten ingått de hemlighetsfulla föreningar, hvilka tillhöra Hamlet-naturens kännetecken. Almqvist var i hög grad en sådan natur. Men denne Hamlet var ytterligare sammansatt, genom att i honom fanns ett stycke af en don Quixote, som stundom dref till handling. Sedan fick Hamlet brådt att utplåna spåren efter don Quixote. Den fäderneärfda advokat-energien, den lifliga inbillningskraften hjälpte Almqvist att bli så grundligt karakterslös, som han visade sig vid hvarje tillfälle, då det gällde att bära ansvar för sina handlingar. Sålunda bortresonerade han afsiktligheten i *Det går an;* sålunda försvarade han sitt myckna slarf som rektor med att framhålla sin förmåga att göra skilda saker på en gång! Sålunda intalade han sig, att han kunde prästvigas och emottaga prästerlig befordran, ehuru han var en utpräglad fritänkare, och han lugnade sitt samvete med samma jesuitiska skäl, som i våra dagar brukas, att kyrkan är Guds egendom och icke prelaturens, samt att man således, som Almqvist, kan lofva att obrottsligt och utan reservation lära den ortodoxa läran, men i hjärtat bestrida den. Och slutligen blir detta Almqvists omformande af verkligheten den enda möjliga förklaringen till den slutliga tragedien.

Oaktadt enkla och måttliga lefnadsvanor, saknade Almqvist all hand med penningaffärer. Hans ekonomiska ställning blef, trots hans eget oerhörda arbete, trots hans vänners, särskildt L. J. Hiertas, och hans brors, sedermera generaldirektör Almqvists bemödanden att hjälpa honom, allt mera förtviflad, och den fasta, väl lönade plats, som kunnat rädda honom — den fanns icke för »samhällsomstörtaren» i det samhälle, han tillhörde. Hans natur kände det ekonomiska trycket som en outsäglig pina, han kände också djupt dess demoraliserande inflytande. Redan några år innan slutet kom, yttrade han en gång till min ofvan anförde sagesman: »Penningen är en helvetets makt. Jag har nyligen haft två tusen kronor i min hand, dem jag skulle utbetala till min bror på Antuna. Man kommer från Stockholm till Antuna på tre timmar. Men jag har behöft tre dagar för att resa den vägen och lämna ifrån mig penningarne, som just var den summa, med hvilken jag nu varit hjälpt». Mer än en gång har helt visst den olycklige känt liknande frestelser. Och med afseende å giftmordsanklagelsen har han, likt en annan Raskolnikow, länge tumlat om med tanken, om det skulle vara rätt eller orätt att göra slut på en gammal usel procentares lif, en procentare, som njöt af att pina sin omgifning, och som genom några reverser (på hvilka Almqvist en gång förfalskat sitt namn till *Almgren,* hvilket han dock sedan godtgjorde) höll Almqvist i sin hand. På reverserna hade Almqvist icke kunnat skaffa borgen. Frestelsen att döda von Schewen var dessutom sammanhängande med den fullmakt, Almqvist erhållit af Schewens son, att taga hand om boet, i händelse faderns länge väntade död skulle tima. Under sådana förhållanden kunde ju Almqvist lätt återtagit sina reverser. Mycket i dessa förhållanden talade således mot Almqvist, då v. Schewen anklagade honom att ha lagt arsenik i hans soppa. Vid undersökningen fanns mycket riktigt arseniken i denna historiska hafresoppa, som i Sverige endast har en medtäflare i ryktbarhet, Erik den XIV:s ärtsoppa. Men många flera skäl tala för, att en svartsjuk tjänarinna, hvilken ville göra Almqvist misstänkt hos v. Schewen, lagt dit arseniken. I den hänryckning, med hvilken man från många håll omfattade tron på den hatade revolutionärens brottslighet, fann man

emellertid bevisen för denna lika solklara, som de nu synas underhaltiga. Almqvist kunde också i själfva verket endast dömas sitt ämbete förlustig, och det enda stora beviset mot honom är — hans egen flykt.

Denna flykt synes dock ur de gifna förutsättningarne ej svår att förklara. Almqvist visste bokstafligen icke, under den första svindlande förnimmelsen af att stå anklagad som giftmördare, om han verkligen handlat eller endast tänkt, och han flydde från alla de förvecklingar och förödmjukelser, som han i sitt dåvarande sinnestillstånd icke hade mod och makt att uthärda. När han sedan fick ro att tänka, insåg han, att han aldrig skulle lyckas att på samma gång ge ljus åt det förflutna och själf därunder förbli ljus. Och framför allt grep han möjligheten att bli fri från hemlifssorger, arbetssläp, affärsbekymmer, från alla de sins emellan hoptrasslade maskorna af de nät, i hvilket lifvet snärjt honom, innan det riktade nådestöten. Han greps af frihetsyrsel, af den lidelsefulla lyckan att kunna börja på nytt. Världen stod honom öppen, denna värld, hvars okända härlighet redan som barn och hela lifvet igenom hänryckte honom, då han anade den genom *kartans behag,* kartan, hvars former, färger och namn på länder och haf alltid försatte hans fantasi i lifligaste rörelse. Han hade genomströfvat Stockholms omnejd och stora delar af Sverige, han hade äfven gjort utländska resor men aldrig helt fått tillfredsställa sin brinnande reslust. Nu var vägen öppen.

Drifven af alla dessa impulser, offrade han de sina, offrade sitt rykte, tog vanäran med sig i landsflykten, i grafven. Han var helt visst aldrig medveten om huru han själf sålunda fördunklat sin diktning eller förringat sitt lifsverk. I den vidlyftiga brefväxling med familjen*, som

* Denna stora brefväxling befinner sig i förvar hos en af sönerna till generaldirektör Almqvist. Hos doktor Artur Hazelius, hos L. J. Hiertas familj finnas andra värdefulla brefsamlingar, liksom helt visst ännu många bref hos efterkommande af Almqvists vänner torde finnas att samla. Almqvists af Mazèr målade oljefärgsporträtt — från 1830-talet, Almqvists glansperiod — finnes på Skansen. Enligt hans dotters utsago är det i alla afseenden den yppersta bild af hennes far. Det är en afbildning (efter direkt fotografi) af denna målning, som meddelas före texten. En misskrifning har å sid. 9 framkallat ett vid korrekturläsningen förbisedt fel, nämligen pastor i st. f. professor Gustavi (enligt Ahnfelts monografi). Efter meddelande af bibl. Wieselgren torde dock professor ej varit Almqvists titel under Gustavi-perioden, utan endast Mr. Gustavi.

utgör en ännu obegagnad källa för en fullständig biografi, har han aldrig erkänt giftmordsförsöket, och ingen af hans närmaste trodde honom ett ögonblick skyldig. Grundtonen i hela brefväxlingen är ljus och full af inre jämvikt, trots alla yttre växlingar.

Utan tvifvel hjälpte fantasien honom snart att se optimistiskt på sig själf och sitt rykte, att omdana det förflutna och det närvarande så, som han önskade, att de skulle vara. Och när han drog sig mot hembygden igen, månne icke denne Hamlet i ljust hade lyckats för sig alldeles göra om det förflutna, utplåna vanäran och nära villan att en gång med heder återse hemlandet? Tvifvelsutan var det till dess strand hoppet vaggade honom med böljebruset ur Odyssén, denna hemlängtans eviga dikt, hvilken var den sista, hans döende händer omslöto.

Hans dotter hann ej komma till Bremen, medan han ännu lefde. När hon kom, hade den ende, som helt spränger gränser, gjort den mot begränsningen kämpande anden fri. Och så fullkomligt hade den store utjämnaren, den demokratiske panteisten döden, gjort sitt verk, att dottern ej kunde finna faderns graf, redd som den var bredvid andra samtidigt jordade fattiglik. Sedan kistorna uppgräfts, igenkändes emellertid hennes fars, genom några purpurröda rosor, dem sjukhusläkaren fäst på kistlocket, emedan han sett, att när hans unga hustru ställt dem vid den okände gamles bädd, erhöllo den döendes blickar en glans af underbar rörelse.

Äfven tillfälligheten är stundom en stor symbolisk diktare.

X.

I Sverige vänta vi ännu på en litterär återuppståndelse för Sveriges genom hans lif och våra fördomar i oförstående gömde, genialiske siare. Hur länge skall väl den svaga människan få stå skymmande framför den store diktaren?

Arvid Ahnfelt har i sin intressanta *C. J. L. Almqvist* gjort ett mycket värdefullt förarbete till en lefnadsskildring. Lysanders *Karakters- och lefnadsteckning* är också endast ett sådant förarbete. Det väsentliga hos Almqvist har han nämligen, trots all grundlighet, allt djupsinne, icke sett, och hans bok lämnar således ett nytt bevis till många, att man måste älska för att förstå. Den af Lysander utgifna upplagan af Almqvists *Valda skrifter* kom under 1870-talet, just då realismen hade sin uppgift att utföra inom vår litteratur, och det saknades många villkor för att denna tid skulle tränga djupt in i den förtrollade skogen.

I vår årtalsfirande tid gick det hundraåriga minnet af Almqvists födelse spårlöst förbi i Sverige. I Tyskland däremot lämnade *Vossische Zeitung* en intressant och utförlig skildring af Almqvist, skrifven af Ola Hansson, en skildring, som från en tidskrift i Wien framkallade anmodan om en essay öfver Almqvist. Och från Finland, det land, där Almqvist ännu läses på ett helt annat sätt än i Sverige, där folkets större intensitet alltid skaffat honom en djupare sympati, framför allt sedan Runeberg blef hans hänförde beundrare, kommo också några minnesblad. Topelius gaf nämligen i kalendern *Svea* för 1893 en skildring af sin egen ungdomliga kärlek till Almqvist och Runebergs ställning till honom. Och slutligen kom, kort efter att jag i Norge gifvit några antydningar om, att det icke blott där, utan också i Sverige funnits ett stort revolutionerande diktarsnille, från Frankrike till den danske litteraturkritikern Valdemar Vedel en anhållan, att han till en stor fransk tidskrift skulle lämna en skildring af Almqvist från de moderna idéernas synpunkt. Många tecken tyda således på, att Ahnfelt får rätt i sin förutsägelse att, när realismen blef gammalmodig, ocb den fritt diktande fantasien åter kom till sin rätt, då skulle *Törnrosens bok* också komma till heders »såsom det märkvärdigaste skaldeverk, svenska litteraturen äger».

Genom enskilda föreläsningar under vintern 1892 sökte jag i min ringa mån verka för detta. Och när jag sedan vågat vädja till större kretsar, har min förutsättning att uttala något värdt att höra endast varit den, att jag, opartisk i fråga om Almqvists åsikter — dem jag ej

obetingadt delar — gent emot *diktarpersonligheten* saknar all objektivitet. Inom kritiken, som inom den öfriga litteraturen, är det nämligen de stora känslornas tid som kommer tillbaka: det är den stora kärleken eller det stora hatet — hvilket endast är en omvänd kärlek — som i objektivitetens ställe bör föra ordet.

Med godt minne af Almqvists varning att fruntimmer böra akta sig för vokativen, som är deras svaga sida, skulle jag dock kanske ej vågat offentligt uttala min entusiasm, om jag icke ägt en meningsfrände, hvars omdöme man ej lätt underkänner. Jag menar Joh. Ludvig Runeberg, hvilken i hela sitt lif i Almqvist såg den beundransvärde, den, utan all jämförelse med öfriga svenska skalder, störste inom vår litteratur. Striden om *Det går an* minskade lika litet som flykten Runebergs hängifvenhet. Han yttrade rörande Almqvists åsikter: »De äro icke för spenabarn». Han yttrade rörande Almqvists diktning: »När vår Herre vill spela en vacker visa, frågar han icke efter, om det är på en sprucken fiol». Han yttrade på tal om Almqvists personlighet till en vän, hvilken berättade, att han efter Almqvists flykt vändt dennes porträtt mot väggen:

»*Vänd du det rätt igen!*»

När skall den hand komma, hvilken utför samma handling med Almqvists bild inom den svenska litteraturen?

Endast inom ungdomen torde man kunna hoppas att finna någon, ej blott med kärlek nog, utan med makt nog att utföra värfvet. Det är därför särskildt till denna ungdom det ofvanstående är riktadt, som en maning och ett hopp, hvilket hvilar på dessa ord af Almqvist själf:

»*Älskvärda ungdom, du endast är den, som, likt Gud, har förmåga att förlåta människor.*»

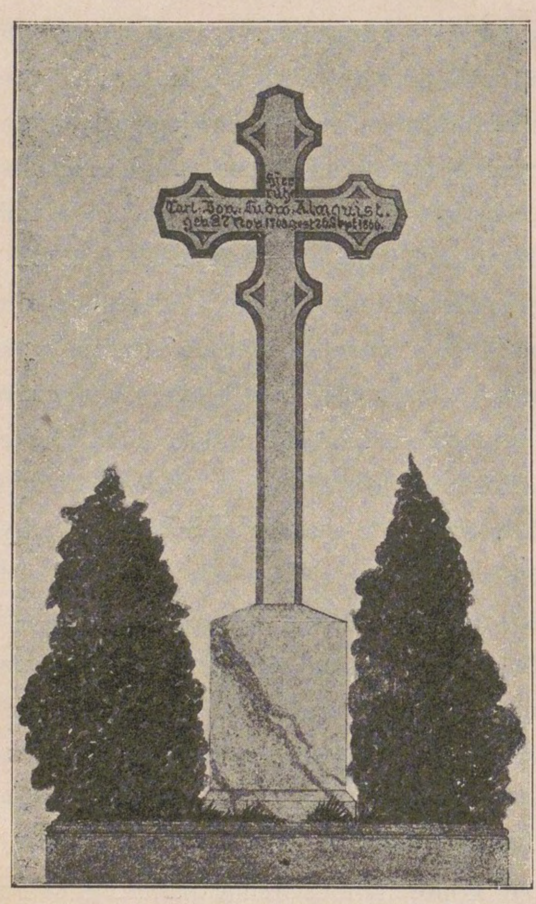

ALMQVISTS GRAFVÅRD PÅ HERDENTHORSKIRCHHOF I BREMEN.*

---

* Almqvists dotter lät flytta faderns kista till en inköpt grafplats, men som hela kyrkogården 1905 kan raseras och bebyggas, är hans graf där icke länge tryggad.

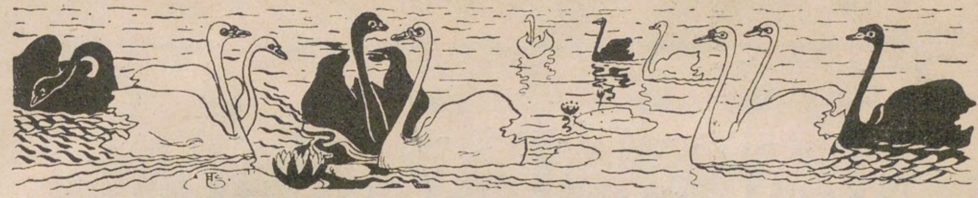

ORD OCH BILD

Pris 10 kr. för hel årgång

(tolf rikt illustrerade häften.)

Tidskriften bär **en artistisk och litterär prägel,** åtnjuter medverkan af **våra förnämsta författare och konstnärer** af alla olika riktningar och äger förbindelser **jämväl i våra grannländer.** Den erbjuder **ett omväxlande, bildande och roande innehåll, en omsorgsfull utstyrsel** och **årligen inemot tre hundra konstnärligt utförda illustrationer.**

»Ord och bild» åtföljes af gratisbilagan

DAGBOKEN,

som skall lämna så fullständiga öfversikter som möjligt öfver de nyaste tilldragelserna i vårt land och annorstädes på kulturens olika områden.

☞ **Prenumeration mottages i alla boklådor samt å posten.**

☞ **Profhäfte erhålles på begäran gratis från expeditionen.**

☞ **»Ord och bild» har ofta erkänts vara**

*** * * Skandinaviens förnämsta tidskrift. * * ***

I bokhandeln har utkommit:

På Petri stol

1075—1085

Historisk roman

af

EMILE GEBHART

Auktoriserad öfversättning från franskan.

Pris 2 kronor.

»Den historiska framställningen är allt annat än en tröttande redogörelse för utvecklingen af Gregorii stora personlighet och maktställning, äfven här är det vissa scener som upprullas för läsarens ögon. De äro lifligt, storslaget tecknade och alltid karakteristiska, så att man af dem lär sig känna hela epoken med dess väldiga, för framtiden afgörande rörelser. *Den, som börjat läsningen, lägger icke gärna bort boken, förr än den sista sidan blifvit läst.*»

(Ur en anmälan i »Dagboken» af Riksantikvarien Hans Hildebrand.)

Fru de Mauves

Framtidens madonna

Fyra sammanträffanden

Tre noveller

af

HENRY JAMES

Öfversättning från engelskan.

Pris häftad 1: 50.

Inbunden i klotband 2: 50.

»Dessa vackra berättelser hade länge lämnats af oss ouppmärksammade — — — vi godtgöra försummelsen genom att lifligt anbefalla den läsvärda boken. Det är icke alldeles vanligt, att, som här är fallet, det rena förenas med det underhållande, den etiskt fina ståndpunkten med det roande, och själfva stilen har ett behag, som förhöjer njutningen af de psykologiskt intresserande skildringarne.»

(Ur en längre anmälan af C. D. W. i Post- och Inrikes tidningar.)

Anmälan.

Bland de textbidrag af omväxlande innehåll, som under loppet af fem år influtit i »Ord och bild», äro många — icke minst bland dem, som gälla vårt eget land, dess forntid och dess samtid — af det allmänna intresse, att de böra göras så lätt tillgängliga som möjligt.

Med hänsyn härtill hafva vi för afsikt att i fristående häften utgifva en serie af dessa uppsatser, åtföljda i regeln af samma illustrationer, som ledsagat dem i »Ord och bild», stundom äfven af nya. Vissa af dessa uppsatser torde, när anledningar därtill föreligga, komma att framträda i utvidgadt och omarbetadt skick.

Början till denna serie, kallad

Skrifter utgifna af Ord och bild,

göres med följande arbeten:

1. **Svenskarnes lynne.** Af *Verner von Heidenstam.* Med en omslagsteckning af *Gustaf Ankarcrona.* Pris 1 krona.
2. **Sveriges modernaste diktare. Carl Jonas Ludvig Almqvist.** Af *Ellen Key.* Med 5 bilder. Pris 1 krona.
3. **En läkare.** (Ernst Westerlund.) Af *Ernst Beckman.* Med 7 bilder. Pris 1 krona.

Inom kort utkommer:

4. **Nobelarne.** Af *A. Werner Cronquist.* Med 15 à 20 bilder.

Stockholm i januari 1897.

Redaktionen af Ord och bild.